

Vergi Politikası ve İktisadî Kalkınma

Doçent Dr. A. Memduh Yaşa

I

1 — İktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınması meselesi, ikinci dünya harbi sonundan beri iktisatçıları ve siyaset adamlarını meşgul eden başlıca mevzular arasına girmiştir. Geri memleketlerin kalkındırılması yalnız bahis mevzuu memleketleri değil fakat, ekonomik ve politik sebeplerden, iktisaden ileri memleketleri de şiddetle ilgilendirmektedir. Belki bu yüzden, pek az iktisat meselesi bu derece çeşitli milletlere mensup mütehassısların müşterek veya münferit tetkikine mevzu teşkil etmiştir.

Bu tetkikler hiç değilse şu hakikati sarıh olarak ortaya koymuştur : Kalkınmanın yalnız dış yardımlarla başarılmıyacağı, bu yardımlar lüzumlu hattâ bazı hallerde zarurî olmakla beraber, dahilde de bazı gayret ve fedakârlıklara katlanmanın istenilen gayeye varmak için şart bulunduğudur. Kalkınma faaliyetinin dahildeki en mühim icra vasıtalarından birisi vergi sistemidir. İktisaden kalkınmak isteyen bir memleket, vergi politikasını bu hedefe yöneltmek, heyeti umunîyesile vergi sistemine bu gayenin gerçekleşmesini kolaylaştıracak bir karakter vermek mecburiyetindedir.

Bu makalede, vergi sisteminden sarıh olarak ne beklendiği ve bekleneni temin için bu sistemin nasıl inşa edilmesi lâzım geldiği araştırılmak istenmiştir. Etüd esas itibarile umumî ve dolayisile nazarı bir mahiyet taşımakla beraber, Türkiye'ye ait meselelere hemen her bahiste yer verilmiştir. Bu itibarla etüd, Türkiye bakımından kalkınma politikasının gayelerine uygun bir vergi sisteminin ana hatlarını da çizmektedir.

2 — Bütün izahat boyunca kullanılan vergi politikası tâbiri, dar mânada vergi politikası mefhumuna (tax policy) tekabül etmektedir. Bu mânada vergi politikası, geniş mânada maliye yahut bütçe

politikasının (fiscal policy) ancak bir kısmını teşkil etmektedir. Maliye politikasının diğer unsurlarını teşkil eden âmme masraflarının miktar ve mahiyeti, bu masrafların ne nisbette borçlanma ve vergi dışı diğer vasıtalarla karşılanması lâzım geldiği, ekonomik muvazene ile bütçe muvazenesinin karşılıklı münasebetleri v.s. meseleler esas itibarile mevzuumuzun dışında tutulmuştur. Bununla beraber, dar mânada vergi politikası maliye politikasına göre şekil alır. Vergi politikasının mahiyetini, geniş mânadaki maliye politikasının gayeleri tayin eder. Bu karşılıklı münasebet gözönünde tutularak, icap ettikçe maliye politikasının diğer unsurları hakkında izahatta bulunmak zarureti hasıl olmuştur. Bununla beraber etüdüün sıklet merkezi, münhasıran vergi politikasının iktisadî kalkınma gayesinde ne dereceye kadar ve ne şekilde kullanılabileceği meselesi teşkil edecektir.

Şu noktaya bilhassa işaret etmek lâzımdır : Maksada en uygun şekilde inşa edilmiş bir vergi sisteminin müessir olması için, yalnız maliye politikasının diğer unsurlarının da aynı hedefe tevcih edilmeleri kâfi değildir, Ekonomi politikasına müteallik diğer vasıtaların da koordine bir şekilde bu istikamette işlemesi lâzımdır. Umumî olarak maliye ve hususî olarak vergi politikasile ahenkli olması bilhassa lâzımgelen para ve kredi politikasıdır. Diğer bir ifade ile, para ve kredi politikası aynı istikamette ve birlikte işlediği takdirde ki, vergi politikası müessir bir şekilde işleyebilir [1].

3 — İktisadî kalkınmayı gerçekleştirecek bir potilikanın vasıtaları tayin edilir ve bu vasıtaların mahiyeti tesbit edilirken, bizat kalkınmanın ne olduğunu kesin olarak tayin etmeğe ihtiyaç vardır. Filhakika kalkınmanın kendisi vazih olarak tayin ve tarif edildikten sonradır ki, diğerlerinin gayeleri müşahhas olarak belirir ve binaenaleyh nasıl inşa edilmeleri lâzımgeldiği tesbit edilebilir. Bu düşünce tarzı, iktisadî kalkınmanın mahiyeti hakkında kat'î ve gayri kabili münakaşa tarif ve ölçüler konulabileceği manasında anlaşılmalıdır. Bu güne kadarki çalışmalar, az gelişmenin ne olduğu meselesinde olduğu kadar, bunun mukabilini teşkil eden gelişme veya kalkınmanın tarifinde bir ittifak temin etmemiş, aksine yeni yeni tariflerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak, kendisi

[1] J.H. Adler, Fiscal Problems in Economic Development, «Les Aspects Financiers, Fiscaux et Budgetaire du Développement des Pays Sous-Développés, Travaux de l'Institut International de Finances Publiques» içinde, La Hay 1952, s. 80.

«münakaşaları» davet etse bile, iktisadî kalkınma hedefine azamî derecede elverişli bir vergi politikasının ne olması lâzımgeldiğini izah ederken «karışıklıklara» meydan vermemek için, bir tarif vermemiz ve etüddeki izahat boyunca bu tarife sadık kalmamız icap eder.

Vereceğimiz tarif, Birleşmiş Milletler neşriyatında ortaya atılan ve birçok müelliflerce de kabul edilen «az gelişme» kıstasına da uygun düşmektedir [2]. Kalkınmayı kısaca, «ferd başına hakikî gelirin, ileri memleketlerdeki seviyeye yükselmesi» şeklinde tarif edeceğiz. Ferd başına hakikî geliri arttırma, yalnız iktisaden az gelişmiş memleketlerin değil, fakat gelişmiş ekonomilerin de gayesini teşkil etmektedir. Ancak, ferd başına hakikî gelir artışının millî ekonominin heyeti umumiyesi bakımından bir kalkınma yahut millî refah kıstası sayılması için, cemiyet ferdleri arasında âdil sayılabilecek bir dağılışı birlikte gerçekleşmiş olması lâzımdır.

4 — İktisaden az gelişmiş memleketlerde ferd başına hakikî gelirin çok düşük olduğu tesbit edilmiştir. Bugüne kadar birçok etüdlere girmiş bulunan rakamları [3] tekrarlamaya lüzum görmemekteyiz. Türkiyede 1953 de carî fiyatlarla 654 lira olarak hesaplanan [4] ferd başına gelirin, ileri garp memleketlerindeki nazaran pek düşük bulunduğu bilinen bir keyfiyettir. Fakat göze batan cihet bundan ibaret değildir. Ayrıca bizde bir taraftan ferd başına hakikî gelirin yıllık artış nisbeti henüz istenilen seviyeye çıkarılmamış, diğer taraftan gelirin ferdler arasındaki dağılışı garp memleketlerine nazaran aşırı derecede adaletsizdir. Memleketimizde 1938 de ferd başına gelir 100 kabul edildiği takdirde sâbit fiatlarla 1953 de 132 ye varmış bulunmaktadır. Buna göre hakikî gelirden yıllık ortalama artış nisbeti % 2 den ibarettir. Gerçi iki tarih arasındaki devrenin hepsi bu bakımdan mütecanis bulunmamakta ve 1950 den sonraki devreye isabet eden artışın daha hızlı olduğu görülmektedir. 1950 rakamı 100 sayıldığı takdirde 1953 de ferd başına gelir 123.3 dür. Böylece yıllık ortalama artış % 8 e varmaktadır. Gelirin dağılışına gelince, geniş halk tabakalarının umumiyetle korkunç denilebilecek aşağı bir hayat seviyesinde yaşamalarına mukabil, nisbeten mahdut kimselerin büyük servetlere sahip olmaları ve fev-

[2] Mesures à prendre pour le développement économique des pays insuffisamment développés, N.U. New York, Mai 1951.

[3] National and per capita incomes in seventy countries - U.N. 1949.

[4] İstatistik Bülteni No. 17, Temmuz 1955, s. 108.

kalâde yüksek gelirler elde etmeleri geri ekonomilerin başlıca hususiyetlerinden birini teşkil etmektedir. Diğer bir ifade ile, iktisaden az gelişmiş memleketlerde ferd başına gelir seviyesini gösteren rakamların temsil kabiliyeti çok zayıf bulunmakta, halkın büyük bir ekseriyeti bunun çok altında bir gelir sağlayabilmektedir. Türkiyede gerçi millî gelirin sosyal sınıflar arasındaki dağılımını gösteren istatistikler yoktur. Fakat durumun diğer fakir memleketlerde olduğundan pek farklı olduğunu farzetmek için bir sebep mevcut değildir. Aksine, geniş halk tabakalarının ferd başına ortalama gelirin temsil ettiği hayat standardından oldukça aşağı seviyede yaşamalarına mukabil büyük tâcir, sanayici, büyük çiftçi, bir kısım serbest meslek erbabı v.s. nin fevkalâde lüks yaşama imkânına malik buldukları ve bu imkândan umumiyetle istifade ettikleri müşahede edilmektedir. Buna mukabil, iktisaden inkişaf etmiş memleketlerde gelir ve servet dağılımındaki muvazenesizliklerin gittikçe azaldığı, yüksek gelirlerin de geri memleketlerde zengin kimselerin umumiyetle yaptıkları şekilde kullanılmadığı veya kullanılmadığı görülmektedir. Bu hususta vergi sisteminin çok müessir bir vasıta olarak kullanıldığı malûmdur. İngilterede 1953 - 54 malî yılında gelir vergisi mükelleflerinden 2.000 kişi 20.000 sterlingden yüksek, 9.000 kişi de 10.000 - 20.000 sterling arasında gelir beyan etmiştir. Bunlardan yalnız income tax olarak alınan kısım, birinci gruptakiler için mükellef başına ortalama 33.000 sterling, ikinci gruptakiler için 10.000 sterling tutmaktadır. Vergi ödendikten sonra kalan gelir ise birinci grupta mükellef başına ortalama 6.000, ikinci grupta ortalama 4.000 sterlingden ibarettir [5].

Memleketimizde malî istatistikler bu gibi hesaplar yapmamıza imkân vermemektedir. Ancak, bir taraftan ziraî gelirlerin gelir vergisi dışında tutulmuş olmasından, diğer taraftan gelir vergisinde kanuna göre azamî mükellefiyet nisbetinin % 35 den ibaret kalmasından ve tatbikatta bunun çok altında kalınmasından vergi sisteminin gelirler arasında böyle bir tesviye yapmadığı, belki daha ziyade aksi istikamette tesir icra ettiği istihraç olunabilir [6].

5 — Millî gelirin azlığı ve bu gelirin fena dağılışı, iktisaden az gelişmiş memleketlerde istihlâk temayülünün yüksek olmasına se-

[5] Colin Clark, Welfare and Taxation, March 1954, Oxford, p. 73.

[6] Memduh Yaşa, l'Impôt Turc Sur le Revenu à la veille de la cinquième année de son application, R.S. L. F. Paris 1953, s. 307-318.

behiyet vermektedir. Diğer bir ifade ile, bu gibi memleketlerde millî gelirin ancak cüz'î bir kısmı tasarrufa ayrılmaktadır. Bir kere halkın büyük ekseriyetini teşkil eden fakir sınıfların geliri, ancak çok düşük bir hayat standardı sağlayabilmekte, bundan tasarruf imkânı bu itibarla zayıf bulunmaktadır. Öte yandan, yüksek gelirli sınıflar da «gösteriş istihlâki», siyasi emniyet mülâhazaları ve israf itiyadları dolayısıyla gelirlerinin büyük kısmını harcamakta, tasarrufları yıllık gelirlerine nazaran düşük kalmaktadır.

Bunun tabii neticesi olarak az gelişmiş memleketlerde yıllık net sermaye terakümü hem mutlak hem millî gelire nazaran nisbî olarak düşük bir seviyede kalmaktadır. Meselâ son senelerde Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da hususî teşebbüs sektörünün net yatırım miktarı millî gelirin % 15 - 18 ine vardığı halde, iktisaden az gelişmiş memleketlerde yıllık net yatırım mecmu millî gelire nazaran bu nisbetin yarısından da aşağı kalmaktadır. Chenery'nin yaptığı hesaplara göre Türkiye'de 1950 senesinde net yatırım mecmuu, millî gelirin ancak % 7 sine varmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi 1950 den sonra millî gelirde net bir artış husule gelmiş ve bu artış, millî gelir rakamlarının kat'iyetle malûm bulunduğu 1953 yılına kadar devam etmiştir. Bu artışla birlikte yıllık net yatırım nisbeti de yükselmiştir. 1953 de gayri safî millî hasılanın takriben % 10 u yatırıma ayrılmıştır. Bu rakam iktisaden geri kalmış birçok memleketlere nazaran oldukça yüksek bir nisbeti ifade etmektedir. Fakat bir kere yıllık yatırım nisbetinin yükselmesinde dış yardımların ehemmiyetli tesiri olmuştur. Saniyen, bu müddet arfında enflasyon tazyiki de artmış ve yatırımların bir kısmı enflasyonun yarattığı mecburî tasarrufla gerçekleştirilmiştir. Halbuki, dış yardımları devamlı kabul etmeğe imkân olmadığı gibi kalkınmayı da enflasyona başvurmadan yâni sosyal ve iktisadî istikrar içinde başarmak icap etmektedir. Nihayet, millî gelir artışına dair verilen rakamlar, memleketimizde yatırıma daha yüksek nisbette bir pay ayırmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Filhakika, meselâ 1950 de millî gelirden hususî istihlâke ve carî âmme masraflarına ayrılan kısım diğer seneler için de muta olarak kabul edilir ve müteakip yıllarda arttırılmamış bulunsaydı, yıllık net yatırım nisbetini % 15-16 ya çıkarmak mümkün olurdu. Halbuki, 1950 fiatlarıyla dahi mecmu masrafın her yıl artması, net yatırım hareketinde bu nisbetlerin çok altında kalmağa sebebiyet vermiştir.

Burada bir noktaya kısaca dokunmak icap etmektedir. İktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınması, bu memleketlerin is-

tihsale yarayan vasıtalarında bir yıl zarfında yapılan net ilâveye tâbi bulunmaktadır [7]. Net sermaye terakümü adı verilen bu mefhum, geniş mânada yatırımdan farklıdır. Stoklar ve bazı çeşit inşaatta olduğu gibi, ekonominin istihsal kabiliyetinde hiç bir müsbet tesir icra etmeyen yatırım neveleri vardır. Bu tefrik, Türkiyede olduğu gibi yüksek gelirli sınıflar ve hattâ devlet, yatırıma tahsis ettiği meblâğlardan doğrudan doğruya istihsale tesir icra etmeyen inşaata büyük bir pay ayırdığı takdirde bilhassa ehemmiyet kazanır. Buna mukabil, sağlık, maarif ve bir kısım sosyal gayelere yapılan harcamalarda olduğu gibi, esasta carî istihlâke ayrıldığı halde ekonominin müstahsiliyetini inkişaf ettiren masraflar da vardır.

Bu durumu gözönünde bulundurunca Simon Kuznets'in de belirttiği gibi [8], iktisaden az gelişmiş memleketlerle ileri memleketler arasındaki farkı belirtmek ve birincilerinin kalkınma sür'atlerini ölçmek için umumiyetle yatırımın değil, fakat ekonomik müstahsiliyeti artırmaya yarayan masrafların millî gelire nisbetini tayin etmek lâzımdır. Mevcut istatistikler meseleyi maalesef bu şekilde mütalâa etmeğe imkân vermemektedir. Fakat herhalde iktisaden az gelişmiş memleketlerde yıllık net sermaye terakümünü tayin etmek için umumî yatırım mefhumu içinde bulunan bazı unsurların tenzil edilmesi lâzım geldiği açıkça görülmektedir.

Yıllık net sermaye terakümü, millî gelirin seviyesine tâbidir. Öte yandan millî geliri arttırmak sermaye teşekkülünün hızlandırılmasına bağlı bulunmaktadır. Yeter derecede sermaye tedarik edildiği takdirde tabîî servetler işletilebilir, işletilenler daha iyi istismar edilir ve böylece millî gelir artırılabilirdiği gibi gelir dağılışındaki nisbetsizlik de daha kolay bertaraf edilebilir. İktisaden az gelişmiş memleketlerde sermaye az olduğu için millî gelir düşük bulunmakta, bu düşük millî gelir de ancak pek zayıf bir sermayenin terakümüne imkân vermektedir. Fakir memleketlerin içinde buldukları fâsid daire işte budur. Bu daireden çıkmak için, düşük millî gelirden sermaye teşekkülüne daha fazla bir pay ayırarak onun müstakbel inkişafını sağlamak icab etmektedir. Yâni, millî gelirden carî istihlâke ve ekonominin müstahsiliyetini arttırmaya yarayan yatırımlara daha az tahsis etmek lâzım gelmektedir. Müteakip bahislerde araştırılan meselelerden birisi de millî gelirden mümkün

[7] Nurkse, Problems of Capital Formation, Oxford 1953, p. 2.

[8] Simon Kuznets, «Les differences nationales dans la formation du capital et son financement», Economie Appliquée, Tom IV, 1953 No. 2-3, p. 345.

mertebe büyük bir kısmın sermaye terakümüne tahsis edilmesi, yahut carî istihlâk ile kısır yatırımların azaltılması için vergi politikasının nasıl ve ne dereceye kadar müessir olabileceği meselesidir.

II

1 — Vergi sisteminin kapital formasyonunu arttırma gayesinde kullanılması, teşekkül edecek munzam kapitalin münhasıran âmme ekonomisi emrine verilmesinden tamamen ayrı bir meseledir. J.M. Adler'in de izah ettiği gibi [9], iktisaden geri memleketlerde vergi politikasının başlıca gayesi devletin veya diğer âmme hükmî şahıslarının emrine millî gelirden daha büyük bir hisse vermek değildir. Vergi politikasının âmme maliyesi sahasına giren tedbirler manzumesi olduğuna bakarak, bu tedbirlerin tatbiki neticesinde sermaye terakümünde yaratılacak fazlanın tamamen devletin ve diğer âmme hükmî şahıslarının elinde kalması lâzımgeldiğine hükmetmek lâzımdır. İktisadî kalkınma kapital formasyonunu arzu edilen tertipte yüksek bir seviyeye ulaştırmağı icap ettirdiğine göre, vergi politikasının asıl gayesi de bu maksadı temin etmek olmalıdır. Seviye ve terkip bakımından istenilen vasıflarda bir kapital ise, devletin elinde olduğu gibi ferdlerin elinde de bulunabilir. Keza vergi politikasının âmme yatırımları gibi hususî yatırımların teşvikinde ve böylece kapital formasyonunun iki yoldan artırılması gayesinde kullanılması mümkün bulunmaktadır.

Hususî yatırımları vergi yolile arttırma hususunda başlıca iki imkân tasavvur olunabilir :

a) Vergi sistemi hazineye mümkün mertebe azamî varidat sağlayacak şekilde kurulur. Ancak devlet, temin ettiği varidatın carî masraflarını aşan kısmını tamamen âmme yatırımlarına tahsis etmiyebilir. Bunun bir kısmını, devletçe ekonomik kalkınmaya faydalı telâkki edilen yatırımlarda kullanılmak üzere hususî şahıslara bırakabilir. Bu hususta çeşitli usuller mevcuttur. Bunların en fazla kullanımları devletin, hususî yatırımları finanse etmek üzere teşek-

[9] J.M. Adler, Fiscal Problems in Economic Development, Travaux de l'Institut International de Finances Publiques, Londres Septième Session, s. 79 ve müteakip.

kül etmiş malî müesseselerin sermayelerini takviye etmesidir [10]. Bu usul memleketimizde gerek Ziraat Bankasına, gerek Emlâk Kredi Bankasına sermaye tedarikinde kullanılmış ve bu müesseselerin sahip oldukları sermayenin büyük kısmı dolayısıyla veya doğrudan doğruya bütçeden yapılan tahsislerle temin olunmuştur. Böylece her iki müessese de esas itibarile hususî yatırımların finansmanında kullandıkları malî vasıtalarının büyük kısmını vergi hasılatile sağlamış bulunmaktadır.

Türkiye Ziraat ve Emlâk Kredi Bankaları misallerinde olduğu gibi devlet böyle bir tahsisi kat'î olarak yapabileceği gibi, hususî şahıslara kalkınmaya yararlı faaliyetleri için ikrazatta bulunan malî müesseselerin esham ve tahvilâtını satın almak suretile de icra edebilir. Memleketimizde statüsü itibarile Denizcilik Bankası bu şekilde işlemeğe müsait ise de tatbikatta bunun misallerine henüz rastlanmamıştır.

Bundan başka, devlet hususî teşebbüs erbabına doğrudan doğruya hibe yahut ikraz yolile yatırım sermayesi verebilir. İkinci dünya harbinden zarar gören memleketlerde hususî teşebbüsün canlandırılması ve iktisadî cihazlanmanın mümkün mertebe hususî teşebbüs kanalından tamamlanması maksadile bu metodun her iki tezahürünün de fazlasile kullanıldığını görmekteyiz.

b) Vergi sistemi başlangıçtan itibaren sermaye terakümünün hususî şahıslar elinde tahakkuk etmesini sağlayacak şekilde ayarlanabilir. Burada, maliye politikasına hâkim olanlar mükelleflerden mümkün mertebe fazla para toplamağı değil, fakat faydalı sayılan yatırımları kendiliklerinden yapacağı farz olunan kimseleri nisbeten mutedil bir mükellefiyete tâbi tutmağı tercih etmektedirler. Filhakika, vergi tediyesinden sonra da nisbeten yüksek gelirlere sahip kalan muayyen mükellef gruplarının bu gelirlere arzu edilen yatırımları yapacakları farz olunmaktadır. Bu bakımdan Türk Gelir Vergisinde ziraî kazançlar lehine tanınmış olan muafılığı hatırlatmak mümkündür. Filhakika, ziraat sektöründen elde olunan kazançların vergi dışında bırakılmasile ziraî yatırımların teşviki de hedef tutulmuştur. Ayrıca gelir vergisinde müterakkiliğin % 45 de durdurulması, ortalama mükellefiyetin en yüksek gelirlere için de

[10] Walter S. Salant, Some Basic Considerations of Public Finance in the Economic Development of Under-Developed Countries, Travaux de l'Institut..., adı geçen eser, s. 61.

% 35 i aşmaması, yüksek gelirler lehine yapılmış bir diskriminasyondur. Diğer bir ifade ile, daha yüksek nisbetlerle âmme vâridatını ve bu sayede devlet yatırımlarının hızını arttırmak yerine diğer memleketlere kıyasla oldukça düşük nisbetlerle iktifa olunmuş, böylece hususî şahısların yatırım kabiliyeti arttırılmıştır. Bu kabiliyetin aynı zamanda mükellefler bakımından «arzuya» inkilâb edip etmemesi keyfiyeti başkadır ve bundan ilerde geniş şekilde bahs olunacaktır.

Hususî teşebbüsleri (a) da izah edildiği tarzda finansman metodu, vergi sisteminin karakterine başlı başına hususî tesir icra etmemektedir. Diğer bir ifade ile, devlet esas itibarile mümkün mertebe büyük bir bütçe fazlası yaratacak şekilde hareket etmekte, yalnız bütçe fazlasını münhasıran âmme yatırımlarında kullanmamakta, bunun bir kısmını ferdî teşebbüslere intikal ettirmektedir. Bu vaziyette devletin âmme yatırımları ile hususî yatırımlar arasında tercih yapması, vergi hasılatının elde edilmesinden sonra vaki olmaktadır. Bu sebeple, tercih hangi istikamette kullanılırsa kullanılсын vergi sisteminin gayesi, devlete ferdî gelirler üzerinden mümkün mertebe yüksek bir pay almaktan ibaret kalmaktadır.

Vergi sisteminin karakteri, yâni carî masrafları aşan mümkün mertebe büyük bir bütçe fazlası temin edecek tarzda mı yoksa hususî teşebbüs kanalından yatırımları teşvik edecek şekilde mi kurulması lâzım geldiği mevzuu, iki meselenin daha başlangıçta münakaşa edilmesine ve bu münakaşadan çıkacak hal tarzına bağlı bulunmaktadır.

Bahis mevzuu meseleler şunlardır :

a) Mahiyetleri itibarile yalnız devletin yapabileceği yatırımların ön plânda tutulup tutulmayacağı yâni yatırım plânında bunlara priorite tanılıp tanılmayacağı,

b) Hususî şahısların da alâka gösterebileceği yatırım nevelerinin icrasında devlete bir rol verilip verilmeyeceği ve bu rolün ferdî teşebbüs muvacehesinde nasıl bir zihniyetle kullanılacağı.

Müteakip iki paragrafta bu suallerin cevapları araştırılmıştır.

2 — Henüz kalkınma safhasında olan bir memlekette gayri safî millî gelire en fazla net ilâve yapabilecek yatırım sahalarının tesbiti büyük bir ehemmiyet taşır. Filhakika yatırım plânında bun-

ların ön plâna alınması, iktisadî kalkınmayı çabuklaştırdığı gibi kalkınmanın istikrar imkânını da artırır. Zamanımızda iktisaden az gelişmiş memleketlerin içinde buldukları en büyük zorluk, iktisadî kalkınmanın gerçekleşmesi bakımından temel şartları teşkil eden hizmetlerin henüz çok kifayetsiz bulunmasıdır. Yukarda da belirtildiği gibi, iktisaden az gelişmiş memleketlerde kalkınma derecesinin ölçüsü geniş mânada yatırım değil, fakat ekonomik müstahsiliyeti arttırmaya yarayan masraflar miktarıdır. Bu nevi masraflar içinde kültür ve sağlık hizmetleri gibi esasta carî istihlâke ayrılan masraflar meyanında mütalâa edilenlerle birlikte büyük nafia hizmetlerinin yapılmasına tahsis edilenler yer almaktadır. Memlekette okur yazar adedinin artırılması, teknik tedrisatın geliştirilmesi, halk sağlığının korunmasına müteallik işlerin yapılması, bataklıkların kurutulması, yolların inşası, suların tanzimi, limanların yapılması, ilmî araştırma müesseseleri tesisi, elektrifikasyon işlerinin ikmal olunması, v.s. işler, kalkınma vetiresinin ilk safhasını teşkil etmelidir.

Kapitalin bu vasıfta olanının (Social overhead capital) teşekkülü ile kalkınma vasıtalarından biri temin edilmiş olduğu gibi hususî yatırımların kalkınma faaliyetine iştirak payının artmasının ilk şartı da yerine getirilmiş bulunmaktadır [11]. Filhakika umumiyetle kabul edilmektedir ki, bu yatırımlar, bir taraftan zarurî bazı hizmetleri doğrudan doğruya istihsal etmekte, diğer taraftan, devlet veya hususî teşebbüs kanalından olsun, istihlâk malları istihsaline yarayan yatırımların muayyen seviyeyi bulmasına ve istenilen verimi sağlamasına yardım eylemektedir.

Bu faaliyetlerin icrası, zamanımızda esas itibariyle devlete düşen bir vazife olarak tecelli etmektedir. Çünkü : a) Bir kere iktisaden az gelişmiş memleketlerde hususî - ihtiyarî tasarruf, büyük meblâğlar sarfım icap ettiren bu hizmetlerin yapılabilmesi bakımından kifayetsizdir. b) Bu faaliyetlerin bir kısmı hususî teşebbüs için hiç de kârlı bir manzara arz etmemektedir. Bir kısmı ise sadece uzun bir zaman sonra kâr getirebilecek mahiyettedir ve bu zaman ekseriya hususî teşebbüsün bekleyebileceği müddeti aşmaktadır. c) Hususî teşebbüs bu işleri yapmak için lüzumlu sermayeye malik olduğu ve yapmağa da hazır bulunduğu pek istisnaî hallerde ise, bun-

[11] Walter W. Heller, Fiscal Policies for Under-Developped Economies, «Agricultural Taxation and Economic Development», Cambridge, Massachusetts 1954 içinde, s. 64.

ların ferdler elinde bulunması çeşitli sebeplerle mahzurlu sayılabilmektedir. Bahis mevzuu faaliyetlerden elde edilen mal ve hizmetlerin kâr gayesine göre yâni fiat mekanizması yoluyla tevziinin sosyal bakımdan arzu edilmemesi, stratejik ehemmiyette işlerin ferdler ve ferd grupları elinde temerküzünün tehlikeler arzemesi, yabancı tesirinin bu kanaldan nüfuz ihtimali, bu mahzurların belli başlılarındandır.

Bu vaziyet, iktisaden az gelişmiş memleketlerde vergi sisteminin başlangıçta devlete carî masrafları aşan mümkün mertebe büyük bir bütçe fazlası temin edecek tarzda ayarlanmasını icap ettirmektedir. Diğer bir ifade ile, ferdî gelirlerin istihlâke ayrılan kısmını azaltacak vergi tedbirlerinin, bu suretle artan tasarrufun bütçe fazlası halinde terakümünü sağlayacak karakterde olması ve teraküm eden bu meblâğların da doğrudan doğruya devlet tarafından kullanılması lâzım gelmektedir.

Bu mesele, iktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınma faaliyetinin başlangıcında sermaye kesafeti (intensité de capital) bakımından hangi çeşit yatırımları tercih etmesi lâzım geldiği meselesinden tamamen ayrı bir mahiyet taşımaktadır. Bilindiği gibi birçok müellifler iktisaden az gelişmiş memleketlerin kalabalık bir nüfusa malik oldukları, bu nüfusun büyük bir kısmının ya gizli yahut açık şekilde işsiz bulunduğu, halbuki bu memleketlerde kapitalin mefkud denilebilecek kadar az olduğu faraziyesinden hareket ederek bahis mevzuu memleketlerdeki yatırımların mümkün mertebe fazla iş kuvveti isteyen, buna mukabil nisbeten az kapital teksifini istilzam eden yatırımlar olması lâzım geldiği neticesine varmaktadır. Bu görüş tarzı son zamanlarda fikir olarak tenkide uğradığı gibi, tatbikatta da yeni sanayileşmeğe başlayan memleketlerin böylesine merhalevî ve ihtiyatkâr kalkınma metoduna her zaman riayet etmedikleri müşahede olunmaktadır [12]. Bu meselenin burada münakaşa edilmesi etüdümüzün çerçevesini çok aşar. Ancak şuna işaret edelim ki, yapılacak yatırımlarda sermaye kesafeti ne olursa olsun, devletin bu yatırım faaliyetindeki hâkim mevkii değişmemektedir. Filhakika, yatırımların sermaye kesafeti, yatırım nevelerinde de behemehal bir değişiklik olmasını icap ettirmemektedir. Her iki halde de, prensip itibarile ancak devlet tarafından yapıla-

[12] Bu münakaşa için bak : Nurkse, adı geçen kitap, s. 45 ve Maurice Dobb, «Note sur le degré d'intensité capitaliste des investissement dans les pays sous développés» Economie Appliquée, 1954 No. 3, s. 299 ve müteakip.

bilen işlerin (social overhead capital) muayyen nisbette tamamlanması zarureti değiştirmemektedir.

3 — Bundan evvelki paragrafta izah ettiğimiz yatırım nevillelerinden başkalarının hususî şahıslar tarafından yapılmasına esas itibariyle imkân vardır. Buna rağmen, iktisaden az gelişmiş memleketlerde devletin bu yatırım nevelerine de az veya çok el attığını veya buna mecbur kaldığını görmekteyiz. Diğer bir ifade ile, kalkınma gayesinde yapılması gereken yatırım yekûnunda devletin payı, yukarda tarif ettiğimiz temel faaliyetleri umumiyetle aşmaktadır.

Şahsî teşebbüs ve ferdî mülkiyet mefhumlarına prensip itibarile sâdik kalmış bir rejimde devlet yatırımlarının temel ekonomik ve sosyal hizmetleri aşmasına şu sebeplerle zaruret hasıl olabilir :

a) İstihlâk malları istihsal etmelerine rağmen, bazı istihsal şubelerinin ferdler veya ferd grupları elinde bulunmasının ekonomik-politik sebeplerle mahzurlu telâkki edilmesi mümkündür. Meselâ çelik endüstrisini, kömür, petrol ve diğer stratejik maden işletmelerini misal olarak gösterebiliriz.

b) Politik bakımdan lüzumlu olmadığı halde, teknik - ekonomik sebepler devletin yatırım sahasını genişletebilir. Türkiyede olduğu gibi birçok az gelişmiş memleketlerde çimento, şeker, menşucat v.s... ekserisi harcı âlem istihlâk eşyası istihsal eden ve fakat kurulması muhtelif sebeplerle lüzumlu görülen işlerdeki devlet yatırımları gibi. Diğer bir ifade ile, bu gibi yatırımların ferdler tarafından yapılması prensip itibarile arzu edilmekte fakat ferdlerin ekonomik - teknik kifayetsizlik sebeble bu yatırımları ya hiç yahut istenilen seviyede yapmaması devleti buralara el atmağa zorlamaktadır.

Ferdlerin kalkınma politikası bakımından ekonomik-teknik kifayetsizliğini doğuran muhtelif sebepler olabilir :

aa) Ferdlerin yeter derecede teknik bilgiye sahip olmaması ve ekonomik zihniyet bakımından da henüz geri bulunması [13],

bb) Hususî yatırım nisbetini tayin eden kâr düşüncesi ile yapılacak yatırımların, kalkınma plânına göre gerçekleştirilmesi ge-

[13] Ekonomik zihniyet hakkında bak: Prof. Sabri F. Ülgener. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt II, Nisan - Temmuz 1941, sayı 3-4.

reken yatırımlara tekabül etmemesi, iki hareket arasında uygun-suzluk mevcut olması,

cc) Ferdlerin, arzu edilen yatırım seviyesinin gerçekleştirilmesi için lüzumlu sermayeye sahip olmamaları.

Bu sonuncusu, devletin yatırım faaliyetini behemehal üzerine almasını değil, fakat vergi tedbirlerini bir bütçe fazlası yaratma istimaketinde kullanmasını icab ettirmektedir. Filhakika daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, herhangi bir sebeple devlet tarafından yapılması zarurî olmayan bir yatırımın, devlet tarafından finanse edilmek suretile hususî teşebbüse bırakılması mümkündür.

4 — Görülüyor ki, vergi sisteminin kapital formasyonunda kullanılması münhasıran hazine emrine sermaye tahsisi olmadığı, millî gelirden mümkün mertebe büyük bir kısmın tasarrufa ayrılmasını sağlamak olduğu ve bu tasarrufun devlet elinde yahut hususî şahıslar emrinde teşekkülü bakımından vergi politikasına mal edilebilecek bir tercih sebebi bulunmadığı halde, fakir memleketlerin kalkınma vetiresi bahis mevzuu iki imkândan birincisine ön plânda yer verilmesini icap ettirmektedir. Keza, kalkındırılması bahis mevzuu olan memleket ne kadar geri ise, âmme ekonomisinin yükünü karşılamak için vergi sisteminin hazine gelirini arttırmak yolunda kullanılması mecburiyeti o derece fazla olacaktır. Maamafih, devlet yatırım politikasının, hususî teşebbüsü ürkütecek şekilde değil, aksine onu teşvik edecek ve kalkınma faaliyetindeki rolünün gittikçe artmasını kolaylaştıracak tarzda olması lâzımgeldiği açıktır. Diğer taraftan, kalkınma yolunda ilerliyerek bir taraftan sosyal prodüktiviteyi artıran hizmetler arttığı ve diğer taraftan tâli sahalara devlet müdahalesini icap ettiren sebepler azaldığı nisbette vergi sisteminin hazineyi besleyicilik rolü hafifletilmek icap eder.

Buraya kadar ki izahattan sonra, iktisaden az gelişmiş memleketlerin kapital formasyonunda vergi sistemine gördürülebilecek fonksiyonlar sarih olarak tesbit olunabilir. Karşılıklı ehemmiyetleri memleketin bünyesine ve kalkınma faaliyetinde kat'edilen yolun uzunluğuna göre değişik olması gereken bu fonksiyonlar şunlardır [14] :

[14] Bu hususta bak : Adler, adı geçen eser, s. 80; Heller, adı geçen eser, s. 61 ve Methods of Financing Economic Development in Under - Developed Countries. U.N. New York 1949, s. 14-15.

a) Ekonomik kalkınmaya matuf âmme yatırımlarile devlet tarafından doğrudan doğruya veya bilvasıta finanse edilen hususî yatırımlar için lüzumlu meblâğların hazineye transferi;

b) Hususî tasarruf kanalından finanse edilecek hususî yatırımlar seviyesinin yükseltilmesi ve bu yatırımların kalkınmaya faydalı sahalara tevcihi için lüzumlu vergi tedbirlerinin alınması;

c) Kalkınma hareketinden doğan enflasyonist tazyiki azaltmak maksadile umumî efektif talep hacminin azaltılması;

d) Servet ve gelir dağılışında geniş farklar mevcut olduğu takdirde, bu farkları mümkün mertebe azaltacak ve kalkınmanın daha ahenkli şekilde gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin alınması. Bundan sonraki bahislerde vergi politikasına bu gayelere uygun olarak nasıl bir şekil vermek lâzım geldiği araştırılacaktır.

III

1 — Yukarıda (II'nci kısım) izah edildiği üzere iktisaden az gelişmiş memleketlerde kalkınma faaliyetinde devlete büyük iş düşmesi, bu işleri yapabilmek için bütçede mümkün mertebe büyük bir gelir fazlası sağlamağı icap ettirmektedir. Diğer bir ifade ile, kalkınma masraflarının birinci derecede cebri tasarrufla karşılanması gerekmektedir. Umumî cihazlanma tamamlandıça mecburî tasarrufun rolü azalmakla beraber, kalkınma vetiresinin başlangıcında hâkim bir rol oynaması ve bunun için de vergi cihazının, millî gelirin mümkün mertebe büyük bir kısmını hazineye aktaracak şekilde kullanılması icabeder.

Burada da bir fâsid daire ile karşı karşıya bulunduğumuz iddia olunabilir. Filhakika, iktisaden az gelişmiş memleketlerde millî gelir seviyesi esas itibarile düşük bulunduğuna göre, millî gelirden hazine lehine yüksek bir pay almak teknik bakımdan mümkün, ekonomik-sosyal bakımdan da tavsiyeye şayan mıdır? Bu sorunun cevabı kısmen gelecek paragraflarda verilecektir. Burada yalnız şunu söyleyeceğiz. Millî gelirin heyeti umumiyesi nazarı itibara alındığı takdirde fakir memleketlerde bunun, ileri derecede kapitalist memleketlerde olduğu gibi % 30-40'mun alınması bahis mevzuu değildir. Fakir memleketlerde gayri safî millî gelirden vergi yoluyla hazineye intikal eden pay % 10-16 arasında değişmekte, memleketlerin ek-

serisinde de bu nisbet %12 nin üstüne çıkmamaktadır. Keza bu memleketlerde, âmme masraflarının doğrudan doğruya yahut bilvasıta kalkınmaya harcanan kısmı dörtte bir ilâ üçte bir arasında değişmektedir. Binaenaleyh gayri saffı millî gelirin nisbeten küçük bir kısmı meselâ % 2 si daha hazineye devredilir ve böylece vergi vâridatının millî gelire nisbeti % 12 den % 14 e çıkarılırsa, kalkınma ile ilgili devlet faaliyetini % 50 nisbetinde arttırmak mümkün olur. Adlerin yaptığı bu hesabı [15] Türkiyenin 1955 teki durumuna tatbik ettiğimiz takdirde, millî gelirden vergi yoluyla % 2 nisbetinde bir munzam pay tefrik etmek suretile umumî muvazeneye dahil yatırım bütçesinde % 26 nisbetinde bir artış meydana getirmenin mümkün olduğu görülür.

Görülüyor ki, iktisaden az gelişmiş memleketlerde hazine vâridatını kalkınma faaliyetinin finansmanı bakımından ehemmiyetli sayılabilecek bir dereceye arttırmak için, global vergi mükellefiyetini ileri kapitalist memleketlerdeki kadar arttırmağa ihtiyaç bulunmamaktadır.

Diğer taraftan, iktisaden az gelişmiş memleketlerde global vergi mükellefiyeti nisbetini ileri kapitalist memleketler derecesinde arttırmak mümkün olmamakla beraber, bazı sosyal sınıfların mükellefiyet nisbetlerini, global mükellefiyet nisbetinin çok üstüne çıkarmak kabildir. Filhakika, bu gibi memleketlerde fevkalâde yüksek gelirler sağlayan mükellefler vardır ve bunların vergi yükünü, gayri saffı millî gelire nazaran ifade ettiğimiz global mükellefiyetin çok üstüne çıkarmak hem mümkün, hem ilerde görüleceği üzere, ekonomik-sosyal bakımdan lüzumlu bulunmaktadır.

Bu düşünceyi de Türkiyeden alacağımız misal ile müşahhaslandırabiliriz :

1953 malî yılı neticelerine göre, sanayi ve ticaret erbabından alman gelir ve kurumlar vergisinden elde edilen vâridat, bu vergiye tâbi mükelleflerin yıllık gelirlerinin ancak % 5 ine tekabül etmektedir. Diğer taraftan, sa'y erbabından gayri mükelleflerin gelirlerine nazaran ödedikleri ortalama gelir vergisi, müterakki tarifenin asgarî haddini teşkil eden % 15 in çok dündürdür. [16]. Yüksek gelirlerden istifade ettikleri şüphesiz bulunan bu

[15] Adler, adi geçen eser, s. 83.

[16] Memduh Yaşa, l'Impôt Turc sur le revenu à la veille de la cinquième année de son application, R.S.L.F. 1954, 318.

mükelleflerin vergi yükünü arttırmak suretile gelir ve kurumlar vergisine müteallik global mükellefiyet % 10 a çıkarılabildiği takdirde, aynı yıl millî gelirine nazaran 250 milyon civarında munzam bir vâridat elde edilir ki bu meblâğ, gene 1953 yılında bütçe kanaliyle yapılan âmme yatırımlarının % 44 üne tekabül etmektedir. Yalnız gelir ve kurumlar vergilerine dair verdiğimiz bu misal, vergi sisteminde mevcut bâriz boşluklar doldurulmak suretile, iktisaden az gelişmiş memleketlerde tatbik edilenden daha geniş bir âmme yatırım plânının finanse edilebileceğini, yahut mevcut plânların finansmanında enflasyonist metodlar yerine vergi sisteminin ikame olunabileceğini veya her ikisinin yapılabileceğini göstermektedir.

2 — Bütçe yolile mümkün mertebe yüksek bir cebri tasarruf yaratabilmek için hangi vergi nevelerine dayanılabileceği meselesi oldukça münakaşalıdır. Kanaatimizce meselenin bu derece münakaşa edilmesi, bütün az gelişmiş memleketler için kabili tatbik formüller bulmak arzusundan ileri gelmektedir. Filhakika bilhassa bu sahada millî hususiyetler büyük bir tesir icra etmekte, seçilecek vergi neveleri memlekettten memlekete az çok değişmektedir.

Bir kısım müelliflere göre, iktisaden az gelişmiş memleketlerde müterakki bir gelir vergisinin tatbik kabiliyeti bulunmamakta, devlet ister istemez yalnız istihlâk vergilerine dayanmak mecburiyetinde kalmaktadır [17]. Gerçekten, halkın büyük ekseriyeti fevkalâde düşük gelir seviyesine sahip bulunan ekonomik strüktürü geniş mikyasta ziraate dayanan ve ne keyfiyet ne kemiyet bakımından yeter bir malî teşkilâta sahip bulunmayan bu memleketlerde hakikî gelire dayanan bir vergi tipi tatbik etmek büyük güçlükler arzeder. Diğer taraftan, zorluklara göğüs gererek tatbik edildiği Hindistan ve Türkiye gibi iktisaden geri sayılan milletler grubu içinde her türlü reforma oldukça erken başlamış memleketlerde bile kendisinden beklenen varidatı sağlayamadığı müşahede olunmaktadır.

Bununla beraber, çeşitli mülâhazalar, iktisaden az gelişmiş memleketlerin hakikî gelire — ve hakikî servete — müstenid vergi tiplerini bir an evvel tatbik etmelerini lüzumlu kılmaktadır. Profesör U. Hicks'in belirttiği gibi, yol çetin olmakla beraber geri kalmış memleketler bu bakımdan ileri memleketlerle aynı istikamette yü-

[17] Bak. meselâ : Hubert Brochier, Structures Nationales et Systèmes Fiscaux, R.S.L.F. 1952, s. 171 ve müteakip, bilhassa 187. Ayrıca, Travaux de l'Institut, adı geçen eser, s. 29.

rüme mecburiyetinde görünmektedirler [18]. Kaldı ki, yapılan tecrübeler oldukça cesaret vericidir. Meselâ Türkiyede tatbik edilen gelir ve kurumlar vergisinin yıllık hâsılatı, sistemde doldurulması kabî birçok boşluklar bulunmasına ve başlangıçta beslenen ümidleri gerçekleştirmemiş olmasına rağmen umumî vergi varidat yekûnunun (1956 bütçesi tahminlerine göre) % 27,5 ni temin etmektedir. Bu nisbet, vergi sisteminin ilk tatbik edildiği yılda % 20.2 den ibaret bulunuyordu. U. Hicks'e göre Hindistan'da merkezî hükümet gelirinin % 38 i (1950-1951), vasıtasız vergilerden elde edilmektedir. Kaldı ki, Fransa ve İtalya'da olduğu gibi, ileri garp memleketlerinin birçoğunda da hakikî gelire dayanan vergi sistemlerinin sağladığı varidatın nisbî olarak daha yüksek bulunmadığı görülmektedir [19]. Demek oluyor ki, iktisaden az gelişmiş memleketlerde — bu düşünceyi hepsine teşmil etmek imkânı olmamakla beraber — yapılmış olan tecrübeler bu bakımdan oldukça cesaret vericidir.

İktisaden az gelişmiş memleketlerin yeter derecedé cebri tasarruf yaratmak için, gelir vergisi de dahil, modern vasıtasız vergilere müracaatlarını icabettiren başlıca sebepler şunlardır :

a) Dar mânada kalkınma programlarının finansmanı dışında da iktisaden az gelişmiş memleketlerin âmme masraflarında hızlı bir artış müşahede olunmaktadır. Hususile maarif ve sağlık işlerinde çok sür'atli olan bu artışın sebepleri üzerinde burada durmağa lüzum yoktur. Ancak bu vâkıa, devletin yalnız vasıtalı vergiler tipine müracaatla iktifa etmek imkânını pratikte ortadan kaldırmaktadır. Kaldı ki, iktisaden az gelişmiş memleketlerde vasıtalı vergileri lüzumundan fazla tazyik etmenin ağır sosyal mahzurları olduğu bilinen bir keyfiyettir [20].

b) İktisaden geri bir memlekette kalkınma faaliyetine başladıktan kısa bir müddet sonra ekonomik diversification inkişaf etmeğe başlamakta, yâni sanayi ve ticaret faaliyeti artmaktadır. Halbuki, Mr. Blogh'm da çok iyi tebarüz ettirdiği gibi [21], bu faaliyetler gelir vergisinin tatbikine, diğer vergi nevilerine nisbetle,

[18] U. Hicks, The Search for Revenue in Under-developed countries. R.S.L.F. 1952, s. 7 ve müteakip.

[19] Hubert Brochier, adı geçen eser, s. 176, 189.

[20] Memduh Yaşa, Devlet Maliye sisteminde vasıtalı vergilerin yeri, doktora tezi, İstanbul, Tekel matbaası 1948, s. 85-124.

[21] H. S. Blogh, Finances Publiques et Développement Economique : La Politique Fiscale des Pays sous-développés, R.S.L.F. 1953, No. 1, p. 9.

çok daha elverişli bulunmaktadır. Bu faaliyet sahalarından istenilen nisbette vergi tahsili, gelir vergisinin kabul edilmiş olmasına bağlı bulunmaktadır. Gelir vergisi sınaî ve ticarî sahalardaki inkişafı geriden takip ettiği takdirde, kalkınma yıllarında elde edilen yüksek gelirlerin mühim bir kısmı teklif edilmeden kalır ve neticede hazine büyük kayıplara uğrar. Türkiyede ikinci dünya harbi sırasında bir gelir vergisinin mevcut olmaması yüzünden, harp dolayısıyla inkişaf etmiş bulunan sınaî ve ticarî kazançları takip etmek hiç bir vakit mümkün olamamıştır. Bu itibarla, bu neviden zararlara hazineyi maruz bırakmamak için daha kalkınma safhasının başında bir gelir vergisi ihdas etmekte fayda vardır. Blogh'ın tabiriyle vergi reformu sınaî kalkınmanın arkasında kalmalı, aksine ona tekaddüm etmelidir [22].

c) Yüksek gelirlerde tasarruf meyli esas itibariyle kuvvetli olmakla beraber, iktisaden az gelişmiş memleketlerde bu temayülün ileri garp memleketlerinde olduğu derecede mevcut bulunduğu iddia olunamaz. Bilindiği gibi bir memleketin umumî istihlâk nisbetini tayin eden unsurlar arasında psikolojik temayüllerin ve ferdî alışkanlıkların da büyük ehemmiyeti vardır [23]. İktisaden az gelişmiş memleketlerde israf alışkanlığı, lüks merakı ve taklit meyli, yüksek gelirlerin büyük bir kısmının istihlâk edilmesine sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan, bu memleketlerde bahis mevzuu yüksek gelirlerle yapılan yatırımların millî ekonomi bakımından müstahsil ve arzu edilir yatırımlar olduğu çok şüphelidir. Ekseriya bu neviden gelirlerin Türkiyede de olduğu gibi, lüks binalar inşasına aktığı görülmektedir. Ayrıca, yüksek gelirlerin bilhassa ithal eşyasına teveccüh etmek veya dışarıya transfer yolları aramak suretiyle döviz kaynaklarını zayıflatmakta müessir bir rol oynadığı gözönünde tutulmalıdır. Hülâsa, bu nevi gelirlerin ferdler elinde bırakılması, millî ekonomi üzerinde enflasyonist tesirler icra etmekte ve ayrıca âmme yatırımlarının da geniş mikyasta enflasyonla finansmanı bu yüzden zarurî bir hal almaktadır.

Halbuki, yüksek gelirlerin budanarak mümkün mertebe mühim bir kısmının devlete intikal ettirilmesinde, ilerde görüleceği üzere, istihlâk vergilerinden de istifade olunması lâzım olmakla beraber,

[22] H. S. Blogh, *Economic Development and Public Finance, The Progress of Under-Developed Areas* içinde, Chicago 1952, p. 250.

[23] Keynes, *The General Theory*, 1954 tabii, Macmillan, p. 81.

müterakki bir gelir vergisinin mevcudiyetine ihtiyaç bulunmaktadır.

Gerçi müterakki bir gelir vergisinin iktisaden az gelişmiş memleketlerde hususî yatırımı kolaylaştırmak suretile sermaye terakümüne mâni olacağı iddia olunmaktadır [24]. Hakikat şudur ki, böyle bir ameliyenin hususî yatırımları azaltması mümkün bulunmakla beraber [25], bunun aynı derecede kapital formasyonuna menfi tesir icra edeceği söylenemez. Filhakika hususî ekonominin azalan yatırımları yerine — hem de birçok lüzumsuz istihlâklerin de tahdidine sebep olduğu için daha fazlasiyle — âmme yatırımları geçer. Ancak burada, vasıtasız veya vasıtalı bütün vergi artırımlarının muayyen bir hududu olduğunu ve profesör Neumark'ın haklı olarak belirttiği gibi, bu hududa ekseriya alâmetler görünmeden varıldığı bilinmek icabeder [26]. Meselemizde bu hudutları, geri bir memlekette iktisadî kalkınma için vergi sistemine atfettiğimiz diğer fonksiyonlar tayin eder.

3 — İktisaden az gelişmiş memleketlerde, vasıtasız vergilerin ziraate ne dereceye kadar teşmil edilebileceği meselesi büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Filhakika umumiyetle bu memleketlerde millî gelirin çok büyük bir kısmı ziraatten elde edilmektedir. İktisaden az gelişmiş memleketlerin mühim bir kısmında ziraatin millî gelir içindeki payı % 40 etrafında dolaşmakta, bazısında bunu da aşarak meselâ Seylan'da olduğu gibi % 72 ye varmaktadır [27]. Gerçi aynı memleketlerde ziraat sahasında çalışanların umumî nüfusa nisbeti esas itibarile ziraat gelirin millî gelire olan nisbetinden yüksektir. Diğer bir ifade ile, ziraat sahasında ferd başına düşen vasatî gelir, ziraat dışındaki sahalara nazaran oldukça düşüktür. Singer'in belirttiği gibi, statistikler az gelişmiş memleketlerde ziraat sahasında ferd başına düşen vasatî gelirin, umumî ferd başına gelirin ancak % 55-60 ma tekabül ettiğini göstermektedir [28]. Fa-

[24] G. Harris, Travaux de l'Institut..., adı geçen eser, s. 220.

[25] Adler'e göre yüksek gelirlerin müterakki bir vergi ile budanması prodüktif hususî yatırımları hissedilir derecede azaltmadıktan başka gelecekte — in the long run — artırabilir. Ayrıca zaruri hususî yatırımlar devlet tarafından daima finanse edilebilir. Bak, adı geçen eser, s. 83.

[26] Prof. Neumark : Maliyeye Dair Tetkikler, sayfa 131-132.

[27] Agricultural Taxation and Economic Development, a.g.e., s. 129.

[28] H. W. Singer, The Mechanics of Economic Development, the Indian Economic Review, vol I, No. 2, August 1952, p. 3.

kat burada, aynı ekonomi sektöründe gelir dağılışının diğer sahalara nazaran umumiyetle daha nisbetsiz olduğuna dikkati çekmek lâzımdır. Ziraatle meşgul nüfusun büyük bir kısmının hakikî geliri esas itibarile fevkalâde düşük olmakla beraber, nisbeten mahdut bir zümrenin çok yüksek gelirlere istifade ettikleri söylenebilir. Vasıtasız vergiler, tarifi icabı vergi verme kabiliyetini doğrudan doğruya istihdaf ettikleri için, sadece bu kabiliyete hakikaten sahip olanların vergilendirilmesi bahis mevzuu bulunmaktadır.

Diğer sahalarda olduğu gibi ziraatte de vasıtasız vergiler başca; yıllık servet vergisi, — umumiyetle arazi vergisi şeklinde —, devrevî servet vergisi, — umumiyetle veraset ve intikal vergisi şeklinde — ve gelir vergisidir.

Arazi vergisi ziraat sektörünü vergilendirmenin en iptidai ve en yaygın şeklidir. Hâlen bellibaşlı az gelişmiş memleketlerde bu vergi mevcut bulunmaktadır^[29]. Ancak, bu verginin kapital formasyonunu ehemmiyetli nisbette kolaylaştırmaya yarayacak derecede verimli kılınması zordur. Umumî olan bu zorluk, toprak reformlarını ekseriya henüz yapmamış bulunan ve arazi değerlerindeki tahavvülleri takip edemeyen geri memleketlerde daha bârizdir. Esasen arazi vergisi umumiyetle spesifik bir vergi olarak tesis edildiği yâni matrahı dondurulmuş bulunduğu için bir düşüş arz etmektedir. Ancak şu ciheti tebarüz ettirmek yerinde olur ki, bütün mahzurlarına rağmen, ziraf kazançların vergilendirilemediği memleketlerde bu vergiyi muhafaza etmek ve mümkün mertebe islâh ederek randımanını arttırmak çarelerini araştırmak lâzımdır. Türkiyemizde arazi vergisi devlet vergisi olarak değil, mahallî idare vergisi olarak yaşamaktadır. Hükümet 1955 başlarında bu vergiyi islâh ederek devlet vergileri arasına almak istemiş ve bu sayede hasılatını dokuz misli arttırmağı derpiş etmişti^[30]. Hükümetin kanun projesi, Büyük Millet Meclisinde tevliid ettiği reaksiyon dolayısıyla geri alınmıştır.

Veraset ve intikal vergisi, ziraat sektöründe diğer sahalarda olduğundan farklı bir hususiyet arz etmektedir. Hattâ söylenebilir ki,

[29] Taxation and Economic development in Asian countries, by the Fiscal Division, Department of Economic Affairs, United Nations, Agricultural Taxation ... adı geçen kitap içinde, s. 105.

[30] Bu verginin Meclise verilmesine tekaddüm eden senelerde arazi vergisi hasılatı takriben 16 milyondur. Projenin gerçekleşmesi halinde derpiş edilen varidat 140 milyondur.

iktisaden az gelişmiş memleketlerde, menkul servetlerin tesbiti umumiyetle çok zor olduğundan, bu vergi, binalar dışında hemen hemen münhasıran araziye dayanmaktadır. Ancak, bu vergi hasılatının bahis mevzuu memleketlerin bütçelerinde ehemmiyetli bir yer tutmadığı görülmektedir. Gerçi veraset vergilerinin takviye edilerek hasılatlarının arttırılması geri memleketler için — vergi politikasının gerek yukarda izah edilen ilk gayesi gerek ilerde izah edilmiş bulunan diğer gayeleri bakımından — zarurî ise de, bu mesele sırf ziraat sektörünü ilgilendiren bir mahiyet taşımamakta, aksine ziraat bu verginin hâlen en ziyade işlediği sahalardan birini teşkil etmektedir.

Ziraat sektöründen hazineye mümkün mertebe büyük bir yardım yapmanın en müessir vasıtası gelir vergisi mükellefiyetidir. Gerçi iktisaden geri memleketlerde umumî bir gelir vergisi tatbiki, bilhassa ziraatin içinde bulunduğu durum dolayısıyla zorluk arz etmektedir. Filhakika bu gibi memleketlerde ziraat işletmeler, bir gelir vergisinin tatbiki bakımından, diğer işletme nevilerine nisbetle daha gayri müsaide teknik şartlar içinde bulunmaktadır. Ancak, iktisadî kalkınma geniş mikyasta ziraat gelirlerin vergilendirilmesine bağlıdır. Gerçi ilerde de görüleceği üzere ziraat gelirleri vasıtalı vergiler yoluyla de vergilendirmek mümkündür. Fakat vasıtalı teklif diğer gelir nevilerine de şâmil olduğundan, yalnız bu sistemle sınıflar arasında vergi yükünün tevziini âdil şekilde tesis mümkün olmamaktadır. Bununla beraber, modern gelir vergilerini iktisaden az gelişmiş memleketlerin ziraat işletmelerine tatbik etmenin zorluklarını küçümsemek hatalı sayılmak lâzımdır. Prensip itibarile bu gibi memleketlerde gelir vergisinin kabul edilmesine taraftar olan müelliflerden bazıları, sırf ziraat sektörü için kompromiye gidilebileceğini belirtmektedirler [31]. Burada, hiç değilse ilk tatbik yıllarında, asgarî geçim indiriminin ziraatte çok daha yüksek tutulabileceğine ve gerek küçük gerek orta işletmeler için gelirin hesabında bazı götürü usullere müsaade olunabileceğine işaret etmek lâzımdır.

Ziraat kazançların gelir vergisine tâbi tutulması Türkiye için hususî bir ehemmiyet arz etmektedir. İktisaden az gelişmiş memleketler arasında gelir vergisine sahip memleket olarak — Hindistanla birlikte — istisnaî bir mevki işgal eden Türkiyede ziraat kazançları bu sistemin dışında tutulmuştur. 1950 de kabul edilen Gelir Ver-

[31] H. S. Blogh, adları geçen iki eser, sırasıyla s. 10 ve s. 256.

gisi Kanununun gerekçesinde bu istisna muvakkat bir müddet için derpiş edilmiş ise de, aradan geçen altı senelik müddete rağmen, muvakkat devrenin hitama erdirilmesi için henüz ciddi bir teşebbüse geçilmemiştir.

Memleketimizde ziraatten mütahassıl gelirlerin sâbit ve cari fiatlarla millî gelir içindeki nisbetleri aşağıda gösterilmiştir [32].

Yıllar	Cari fiatlarla	Sâbit fiatlarla
		(1948 : 100)
1938	% 47.4	% 55.6
1948	% 53.2	% 53.2
1949	% 47.3	% 46.9
1950	% 49.9	% 50.0
1951	% 52.0	% 52.3
1952	% 49.8	% 51.3
1953	% 49.2	% 50.6
1954	% 41.6	% 45.0

Görülüyor ki, ziraatten doğan gelirler, ziraî mahsul için çok gayri müsaid geçen 1954 senesi istisna edilirse, Türkiye millî gelirin yarısı civarında dolasmaktadır. Ayrıca, iki sütunun mukayesesi ziraî gelirlerin diğer sektörlerden elde edilen gelirin heyeti umumiyesine nisbetle enflâsyondan daha az müteessir olduğunu göstermektedir. Bu gelirler, Türkiye millî gelirin takip ettiği istikamete uygun olarak devamlı bir artış halindedir. Müteakip tabloda ziraî gelirlerin mutlak rakamları ile bu rakamların endeksleri yer almıştır :

Yıllar	Cari fiatlarla		Sâbit fiatlarla (948 : 100)	
	Milyon T.L.	İndeks	Milyon T.L.	İndeks
1938	775.0	16.5	4085.3	81.1
1948	4691.4	100.0	4691.4	100.0
1949	3744.9	79.8	3671.8	78.0
1950	4472.0	95.3	4551.2	97.0
1951	5563.9	118.6	5493.5	117.1
1952	6193.3	132.0	5848.3	124.7
1953	7234.7	154.2	6403.4	116.5
1954	5943.9	120.3	5169.0	110.2

[32] Türkiye Millî Gelirine ait rakamlar için bak: İstatistik Bülteni, Temmuz 1955, No. 17, s. 88-108. Ayrıca 1956 Bütçe Kanunu Lâyhası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Ankara 1956, s. 374-376.

Diğer iktisaden geri memleketlerde olduğu gibi Türkiyede de ziraatte ferd başına düşen millî gelir, heyeti umumiyesile ziraf gelirlerinin millî gelir içinde tuttukları payla mütenasip bir seviyede değildir. Diğer bir ifade ile, ziraf gelirler umumî millî gelirin yarısına tekabül ettiği halde ziraatle uğraşanların ortalama geliri diğer sahalarda çalışanlara nazaran düşüktür. Statistiker Türkiyede sektör itibarile nüfus başına ortalama geliri göstermedikleri için bu hususta kat'î bir rakam vermek mümkün değildir. Ancak, gelirini ziraatten temin edenlerin Türkiyede nüfus yekûnunun yarısından, yani ziraf gelirlerin millî gelirden tuttuğu nisbetten, çok daha fazla olduğu bilinen bir vâkiadır. Öte taraftan, 1948 esas alındığı takdirde ziraf gelirlerin gerek carî gerek sâbit fiatlarla artış hızı diğer sektörlerinkine nisbetle umumiyetle yavaştır. Meselâ sâbit fiatlarla yapılan endeks gözönünde bulundurulduğu takdirde, bunun 1953 de ziraat için 136.5 olmasına mukabil millî gelirden 143.7, ticaretle 137.4, ulaştırmada 171.4 ve sanayide 141.5 dir. Buna rağmen, yukarıdaki cetveller ziraatte bir inkişaf olduğunu ve ferd başına ortalama hakikî gelirin artmış bulunduğunu açıkça ortaya koyabilmektedir. Bu itibarla, ziraatten doğan kazançların gelir vergisi içine alınması için evvelce derpiş edilmiş olan intikal devresinin uzatılmasını gerektirecek iktisadî bir değişiklik vâki olmuş değildir. Aksine, tahakkuk eden şartlar bu kazançların da sisteme ithalini kolaylaştıracak mahiyettedir. Gene lehte telâkki edilmesi lâzım gelen başka değişikliklere de sadece işaret edelim : bunların başlıcaları son senelerde ziraf istihsal metodunun daha ziyade rasyonelleşmesi, bu sektörün para ekonomisine girme derecesinin artması, maliyenin gelir vergisi tatbikatındaki tecrübesinin fazlaşmasıdır.

Maamafih, bütün güçlüklerin tamamile ortadan kalktığını iddiaya imkân yoktur. Şu var ki, bizatihi gelir vergisinin, teşmil edildiği sahalarda terbiyeci bir rol oynadığını, yani tatbikini zorlaştıran şartların islahında esaslı bir âmil olduğunu unutmamak icabeder.

Yukarda, başlıca geri memleketlerdeki vaziyete uygun olarak bizde de ziraatte ferd başına hakikî gelirin diğer sahalara nisbetle düşük olduğunu belirtmiş idik. Bu vaziyet aslında gelir vergisinin tatbik imkânını zorlaştıran bir keyfiyettir. Fakat, gene birçok geri memleketlerde olduğu gibi bizde de ziraatte gelirin dağılışı çok nisbetsiz bulunmaktadır. Binaenaleyh, hiç değilse yüksek kazanç sağlayan ziraat erbabının hakikî gelir vergisine tâbi tutulması, mutavassıt seviyedeki kazanç sahiplerinin ise azçok götürü bir şekilde vergilendirilmesi imkân dahilindedir. Bilfarz bunlar için satılan mah-

sulün bedeli üzerinden tahakkuk ettirilen düşük nisbetli bir vergi yâni bir gayri safî gelir vergisi düşünülebilir. Ziraî mahsullerin büyük bir kısmının devlet veya benzer âmme müesseseleri tarafından satın alındığı veya satışının kontrol edildiği memleketimizde böyle bir hal tarzını gayri kabili tatbik görmemekteyiz.

Bu mevzuda daha fazla teferruata girmek etüdümüzün hududunu aşar. Buraya kadarki izahatla sadece, ziraî kazançların vasıtasız vergiler yolile de teklifinin mümkün olduğu gösterilmek istenmiştir. Bu imkân kullanıldığı takdirde, kapital formasyonuna geniş miyasta yardım edilmiş olur. Aşağıdaki cetvelde 1952-1954 seneleri esas alınarak % 5 bir global mükellefiyet tesis edildiği takdirde ziraî gelirden elde edilebilecek yıllık hasılatın miktarı ve bunun devletin kapital bütçesine mukayesesi yapılmıştır :

Seneler	Ziraî kazançlardan	Kapital	Muhtemel gelirin
	Gelir Vergisi	Bütçesi	Kapital Bütçesine nisbeti - %
	Milyon T.L.	Milyon T.L.	
1952	309.7	375.2	82.2
1953	361.7	561.2	64.4
1954	277.1	591.1	47.4

Burada şu hususa da dikkati çekmek lâzımdır. Türkiyede devlet bütçesi yoluyla yapılan yatırımların bir kısım doğrudan doğruya yahut bilvasita emisyonla beslenmiştir. Yukardaki cetvelin üçüncü sütununda yer alan kapital bütçesinin yalnız vergi ile karşılanan kısmı gözönünde bulundurduğu takdirde dördüncü sütundaki nisbetler büyümüş olur. Diğer bir ifade ile, kapital bütçesi finansmanından emisyon unsuru tecrit edildiği takdirde, ziraî gelirlerin vergilendirilmesi ile kalkınma faaliyetine burada görüldüğünden daha fazla yardım edilebileceği görülebilir.

4 — İhracatın vergiye tâbi tutulması, iktisaden az gelişmiş memleketlerin muhtaç buldukları kapitalin teşekkülüne geniş miyasta yardım edebilecek bir metod olarak öne sürülmektedir. Tanınmış İtalyan maliyecisi Grizotti'ye göre iktisaden az gelişmiş memleketlerin ham madde ihracatı devlet inhisarı altına alınmalıdır [33]. Bu suretle ham madde ihracatının sağladığı büyük kâr-

[33] Travaux de l'Institut, a.g.e.

ların bahis mevzuu memleketlerin kalkınmasında kullanılması imkân dahiline girmiş olur. Birleşmiş Milletler eksperleri de «ihraç malları fiatlarında vukua gelen yükselmeden doğan kazançların müstahsil ve ihracatçılara bırakılmasını» tavsiye etmektedirler.

Ihracat vergileri, burada tasavvur edilen şekliyle vasitasız vergi mahiyetini taşımakta ve müterakki gelir vergisinin alternatifini teşkil etmektedir. Bilhassa iktisaden az gelişmiş memleketler için böyle bir vergi yüksek ziraî gelirlerin doğrudan doğruya teklifi manasına gelmekte, zira ihraç malları hemen hemen ziraî ham maddelerden ibaret bulunmaktadır. Nitekim Pakistan, Endonezya, Seylan, Malaya ve Tayland'da tatbikat bu şekilde cereyan etmekte, ziraat sektörünün klâsik teklif tarzı yerine ziraat maddeleri ihracından vergi alınmakla iktifa olunmaktadır [34].

Umumî ve müterakki bir gelir vergisi tatbik edildiği hallerde tabiatile ihracattan vergi tahsili cihetine gidilemez. Aksi takdirde ihracatçıların gelirleri — in'ikas mekanizmasının tesirleri tecrit edildiği takdirde — diğerlerine nisbetle daha ağır bir şekilde teklif edilmiş olur. Buna mukabil, umumî ve müterakki bir gelir vergisi mevcut değilse ihracat vergisi tavsiyeye şayan bir vâridat sağlama vasıtası olabilir. Çünkü, Adler'in de belirttiği gibi, ihracat faaliyeti münhasıran veya geniş mikyasta yüksek gelirli grupların elinde temerküz etmiş ise — ki ekseriya böyledir — ihracat vergileri vergi sisteminin müterakkilik karakterini bir hayli arttırır [35]. Türkiye'de ikinci dünya harbi boyunca tatbik edilen tek nisbetli ve oldukça mutedil ihracat vergisi, o tarihte mer'î olan kazanç vergisinin gelir artışlarını takip edememesinin yâni modern bir gelir vergisinde mevcut bulunan konjonktürel hassasiyet vasfını haiz olmamasının doğurduğu bir zaruret olarak ihdas olunmuş idi.

Görülüyor ki, ihracat vergisi ancak gelir vergisi mevcut olmadığı hallerde düşünülebilecek bir tedbirdir. Esasen iktisaden az gelişmiş memleketler için böyle bir vergi tavsiye edenlerin çoğu bahis mevzuu memleketlerde modern gelir vergisi tatbik etmenin imkân-sız olduğuna kani bulunmaktadır.

Diğer taraftan, ikinci dünya harbi ve Kore harbi sırasında ham madde fiatlarında vukua gelen yükselmeler neticesinde bu memleketlerdeki ihracatçıların sağladığı muazzam kârların kalkınma faaliyetine yarayan işlere ya hiç akmaması veya buna pek az yaraması

[34] Taxation and Economic development in Asian Countries, a.g.e., s. 105.

[35] Adler, adı geçen eser, s. 84.

böyle bir vergi tedbirinin tavsiyesinde müessir olmuş görünmektedir. Griziotti fazla olarak, bu kazançların geniş mikyasta bahis mevzuu memleketlerdeki yabancı kapitalistlere akmış bulunmasına da dikkat nazarı bilhassa çekmek istemektedir. Griziotti'nin belirttiği vaziyet ancak koloni halinde idare edilen memleketler için mevcuttur.. Harplerin, bilhassa ham madde fiatları için sağladığı yüksek konjoktüre gelince, bu da ancak muvakkat devrelere inhisar etmiş bulunmaktadır. Bu devreler dışında dış ticaret hadleri (Terms of trade) umumiyetle ham madde ihracatçısı memleketlerin aleyhine seyrederek. Netice itibarile, zaman ve mekân itibarile hususiyet arzeden bazı vâkıalara dayanarak ihracat vergisini umumî ve devamlı bir tedbir olarak düşünmek doğru değildir. Hele Türkiye gibi ihraç malları oldukça zayıf olan memleketlerde böyle bir vergi bir taraftan dış ticaret, diğer taraftan ziraat istihsal üzerinde tehlikeli menfi tesirler icra edebilir.

IV

1 — Yüksek gelirleri, kalkınma masraflarının icap ettirdiği şekilde müterakki bir nisbette teklif etmenin nazarı olarak en elverişli vasıtası gelir vergisidir. Fakat, gelir vergisinin iktisaden az gelişmiş memleketlerde tatbiki lüzumu ne derece kuvvetli olursa olsun, yalnız bu yoldan elde edilen malî imkânlarla yeter bir kalkınma programının masraflarını karşılamaya imkân yoktur. Bir taraftan devletin muhtaç olduğu meblâğları temin, diğer taraftan hususî masrafların enflasyonist tesirlerini bertaraf etmek için, çeşitli vasıtalı vergilere de aynı zamanda müracaata lüzum vardır. Esasen gelir vergisini oldukça muvaffakiyetli bir şekilde kullanmakta olan iktisaden az gelişmiş memleketlerde bile, bütçenin en bereketli beslenme vasıtasını gene vasıtalı vergiler teşkil etmektedir. Ayrıca şu ciheti de belirtmek lâzımdır ki, iyi seçildikleri ve ihdaslardaki gayeye uygun olarak tatbik edildikleri takdirde, vasıtalı vergileri müterakki vergiler haline getirmeye az çok imkân vardır. Bu imkân yalnız, zarurî ihtiyaç maddelerinin tamamen vergi dışı tutulduğu ve vergi nisbetlerinin, vergiye tâbi maddelerin ihtiyaç listesindeki derecelerine göre farklılaştırıldığı ileri kapitalist memleketler için değildir. İktisaden az gelişmiş memleketlerde de, yüksek gelirli sınıflarla fakir sınıfların istihlâk itiyadları birbirinden çok farklı bulunduğu takdirde, umumiyetle yalnız birincileri tarafından kulla-

nılan maddeleri vergiye tâbi tutmak yahut ikincileri birincilerden çok daha ağır nisbetlerde teklif etmek suretile aynı neticeye varılabilir. Bazı geri memleketlerde bu fark şehirli ve köylü sınıfları arasında tekarrür etmekte ve binaenaleyh bu nevi vergilerle esasta yalnız şehirli sınıfın gelirleri, yâni umumiyetle nisbeten daha yüksek gelir sahibi sınıf teklif edilmiş olmaktadır [36].

2 — İktisaden az gelişmiş memleketlerde tatbik edilen gelir vergilerinde müterakkilik nisbetini garp memleketlerinde olduğu derecede yüksek tutmağa muhtelif sebeplerle imkân yoktur. Binaenaleyh bir kere sistem olarak geri memleketlerin gelir vergileri garp memleketlerinin gelir vergilerine nisbetle yüksek gelirleri himaye etmektedir. Bundan maada, bu mutedil nisbetlere dahi tatbikatta varılamamakta, yâni umumî mükellefiyet nisbeti kaçakçılık sebeble kanunî nisbetlerin çok altında kalmaktadır. Umumî mükellefiyet nisbetinin düşük olmasının ilk neticesi, gelir vergisi randımanının azlığı şeklinde tezahür etmektedir. Diğer bir ifade ile, gelir vergileri iktisaden az gelişmiş memleketlerde hazinenin ihtiyaçlarının ancak nisbeten cüz'î bir kısmını karşılayabilmektedir. Türkiyede olduğu gibi zamanla randımanlarını arttırmakla beraber, hazinenin gittikçe artan carî masrafları ve üstelik kalkınma faaliyetini finanse etme mecburiyeti karşısında diğer vergilere de kuvvetle dayanmaktan vazgeçilememektedir.

Demek oluyor ki, bir kere gelir vergisinin ve umumiyetle vasıtasız vergilerin sağladığı varidat kalkınma masraflarının yükü bakımından kifayetsiz bulunduğu için bu masrafların bir kısmını vasıtalı vergilerle karşılamak icap etmektedir. Fakat böyle bir tedbire ayrıca, yukarda belirtildiği gibi, hususî masrafların enflasyonist tazyikini bertaraf etmek için de lüzum vardır. Filhakika :

a) Yüksek gelirli sınıfların tasarruf meylinin prensip itibarile kuvvetli olduğu kabul edilmekle beraber, bu meylin kapitalist memleketlerde olduğuna nisbetle zayıf bulunduğu ve tasarruf edilen meblâğların ekseriya arzuya şayan olmayan yatırımlara yöneldiği malûmdur. İktisaden geri memleketlerde, esasen gelir vergisile pek azı âmme ekonomisine transfer edilebilen yüksek gelirler, geniş mikyasta lüks istihlâk eşyasına, bu yoldan veya emniyete müteallik mülâhazalarla dövizlere, gayrimenkullere, mal iddiharına yâni ticarî olan ve olmayan stoklar tesis ve takviyesine gitmektedir. b) İktisaden az gelişmiş memleketlerde kısmen teknik kısmen de siyasi

[36] Adler, adı geçen eser, s. 84.

mülâhazalarla gelir vergileri ve umumiyetle vasıtasız vergiler geniş istisna ve muafiyetler ihtiva etmektedirler. Türkiyede ziraat erbabının vaziyetinde olduğu gibi bu istisna ve muafiyetler geniş kitlelerin, tediye kabiliyetleri olduğu halde, vergi dışında kalmasına sebebiyet vermektedir. Öte taraftan, iktisadî kalkınma, uzun vadeli bir faaliyet halinde cereyan eder, Binaenaleyh, daha kalkınmanın ilk safhalarında bunların gelirlerinde bir artış olması mümkündür. Gelir artışı, bunların istihlâk hacmini arttırmaktadır. İstisna ve muafiyetlerden istifade edip kalkınma neticesinde gelirleri artan kimseler bidayette ne kadar çok fakir iseler, istihlâk hacmi o derece çok artmak istidadı gösterir. Halbuki, kalkınmanın ilk safhalarında yapılan yatırımlar umumiyetle doğrudan doğruya istihlâk edilebilen maddeler istihsaline matuf olmayıp daha ziyade büyük nâfia hizmetlerine müteveccih olduklarından, gelir artışları fiat yükselmelerine sebep olur. Şuna da işaret edelim ki, bu vaziyet gelir vergisinden muaf olmayan gelir sahipleri bakımından da vukua gelebilir. Fakat birincilerde netice daha bârızdır.

Türkiyede yukarıda verilen izahatı teyid edebilecek uygun misaller kolaylıkla bulunabilir. Gerçi statistiklerimizden gelirlerle lüks eşya istihlâki arasında bir korelasyon emsali hesaplamağa imkân yoktur. Fakat bu istihlâkin, gelirlerde temerküz arttıkça bizde de yükseldiği, ekserisi ithal malı olan bu nevi eşyanın piyasa fiatlarından istihrac olunabilir. Ayrıca lüks inşaatın arttığı, yüksek gelir sahiplerinin servetlerini geniş mikyasta yabancı kıymetlere aktarma meylinin kuvvetlendiği kolaylıkla söylenebilir. Fakat bizde en dikkate şayan vâkıa şudur : son senelerde ziraate yapılan yatırımlar neticesinde bu sektörde çalışan halkın geliri artmıştır. Halbuki, gelir vergisi bu sahaya teşmil edilmediği için yeni gelirlerin büyük bir kısmı piyasaya munzam talep olarak çıkmıştır.

Görülüyor ki, kalkınmaya başlarken, fakat bilhassa kalkınma faaliyeti devam ederken, ferdî gelirlerin devlet hazinesine vasıtasız vergilerin temin edebildiklerinden çok daha geniş nisbette aktarılmasına ihtiyaç vardır. Bunu temin için vasıtalı vergilere müracaat etmek icap etmektedir.

3 — Bu hususta en ziyade tavsiye edilen vasıtalı vergi nev'i gümrük ithal vergisidir. İyi ayarlandığı takdirde gümrük vergisi devlete geniş varidat kaynağı olmakla kalmamakta, fakat bir taraftan umumiyetle nisbeten yüksek gelirli sınıflara aksettığı için heyeti umumiyesile vergi sisteminin müterakkilik karakterini kuvvetlendirmekte, diğer taraftan dış tediye vasıtalarının ferdî istih-

lâk sahasına akmasını tahdid etmek suretile kalkınmanın bu vasıtaların azlığı dolayısıyla uğrayabileceği zorlukların azalmasına hizmet etmektedir. İktisaden az gelişmiş memleketlerde eskiden beri gümrük vergisi en mühim âmme varidatı kaynaklarından birini teşkil etmiştir [37]. Gümrük vergisinin malî bereketliliğini, dış tediye vasıtalarının kalkınma bakımından tehlikeli derecede tükenmesine yarayan aşırı ithalâtı tecviz edecek bir gaye saymamak icap eder. Bu iki zıt temayül arasında ahenkli bir muvazene kurmak, vergi politikası bakımından fevkalâde lüzumludur. Diğer taraftan, gümrük ithal vergisinin yukarıda zikredilen müsbet tesirleri, bir taraftan kaçakçılığı asgarî hadde indirmek diğer taraftan muafiyetleri mümkün mertebe tahdit etmek şartile tahakkuk edebilir. Türkiye'de bu iki kapının da geniş mikyasta açık bulunması, gümrük ithalât vergisinden beklenen gayelerin tahakkukuna engel olmaktadır.

İstihlâk mallarının ihtiyaç sıralarındaki derecelerine göre farklılaştırılmış bir gümrük ithal vergisi, iktisaden az gelişmiş memleketlerde lüks vergisinin de kısmen yerini tutar. Filhakika bahis mevzuu memleketlerde lüks eşya ekseriya ithal eşyasından ibarettir. Bununla beraber, bu gibi maddeler dahilde de imal edildiği takdirde lüks mefhumuna göre vergi nisbetlerinin farklılaştırılması usulünün dahilî istihlâk ve muamele vergilerine de tatbik edilmesi gerekmektedir.

Geri kalmış memleketlerde geniş halk kitleleri umumiyetle kötü yaşama şartları içinde bulunmakta, halkın büyük ekseriyeti daha da aşağıya düşürülmesi mümkün olmayan [38] yâni onların ancak en zarurî fizyolojik ihtiyaçların temin etmelerine yarayan bir istihlâk seviyesine sahip bulunmaktadır. Vasıtalı vergilerde bu istihlâk seviyesini de tehlikeye düşürecek mahiyette ağırlaştırmalara gitmemek lâzımdır. Geniş halk kitleleri için yapılacak şey, mevcut yaşama seviyelerini muhafaza etmek, buna mukabil kalkınma faaliyetini dolayısıyla gelirlerinde vaki olacak artışı vergi yoluyla mas etmektir [39]. Hattâ kalkınma ilerledikçe ve ilerleme esnasında istihlâk malları istihlâk fazlalığı nisbette bu kitlelerin istihlâk seviyelerinin iyileştirilmesini sağlayacak vergi tedbirlerine de başvurmak mümkündür. Bu cümleden olarak, vasıtalı vergiler yükünün

[37] Brochier, adı geçen eser ve Memduh Yaşa, 'Vasıtalı Vergilerin Devlet Maliye Sisteminde Yeri, İstanbul 1948.

[38] Bu mefhum için bak: Yves Mainguy, La Consommation incompressible, Economie Appliquée, 1948 No. 1, s. 68 ve müteakip.

[39] Walter S. Salant, adı geçen kitap, s. 66.

sıklet merkezini daha yüksek gelirlere nakletmeğe yarayan tedbirleri hatırlatmak isteriz. Böyle bir politikaya iki bakımdan lüzum vardır. Birincisi kalkınma faaliyetine büyük halk kitlelerinin sempatisini kazanmaktır. İkincisi, iktisaden az gelişmiş memleketlerde mevcut vasıtalı vergiler yükünün esasen daha çok fakir sınıflar üzerine çökmesidir. Bu memleketlerde vasıtalı vergilerin geniş mikyasta zarurî ihtiyaç maddeleri üzerinde temerküz etmesi bu neticeyi vermektedir.

4 — Buraya kadar bahsettiğimiz vasıtasız ve vasıtalı vergi neveleri müracaat edilmesi mümkün bütün vergi nevelerini ihtiva etmemektedir. Vasıtasız veya vasıtalı daha birçok vergiler ihdası veya mevcutlarda tadiller icrası düşünülebilir. Bu arada meselâ istihlâki devamlı olan — otomobil, bazı çeşit ev eşyası v.s. — lüks maddelerden vasıtasız şekilde yâni yıllık olarak vergi alınması, veraset vergisinin ağırlaştırılması, düşük nisbetli bir servet vergisi ihdası gibi imkânları kullanmak icap eder. Ancak, her vergi nev'ini ele alarak münakaşa etmek, etüdün çerçevesini hayli aşan bir iş olur. Fakat, alınacak vergi tedbirleri ne olursa olsun, bunların enflâsyonist tazyiki azaltmağa yarayan bir mahiyet taşımaları lüzumuna tekrar işaret etmek isteriz. Filhakika, kalkınma hareketinin devam imkânı kadar, kalkınmadan cemiyetin mümkün mertebe büyük bir kısmının istifade sağlamaşı, bunun enflâsyonsuz yapılmasına ve binaenaleyh vergi sisteminin enflâsyonu bertaraf edecek vasıtalardan biri olarak kullanılmasına bağlıdır. Enflâsyona mâni olunmadığı takdirde gerçi mahdud bir müteşebbis zümresinin kârları artarsa da büyük kitlenin ve bilhassa orta sınıfın tasarruf meyli azalacağı gibi eski tasarrufları da erir (dissaving). Bu hal, iktisaden geri kalmış memleketlerde esasen çok bâriz olan gelir ve servet dağılışı müsavatsızlığını büsbütün şiddetlendirir. Diğer taraftan enflâsyon, kalkınmadan mütevellid kârların sosyal bakımdan müstahsil yatırımlar yerine gayri menkullere, stokların takviyesine, altına, yabancı dövizlere ve tehlikesiz diğer teşebbüslere akması temayülünü kuvvetlendirir. Bundan maada, hususî kârların sınaî istihsal şubelerine aktığı farz olunsa bile, enflâsyon bu kârların zarurî ihtiyaç maddelerinden çok lüks maddeler istihsal eden endüstrilere teveccüh etmelerine sebebiyet verir. Nihayet enflâsyon, ekonomik kalkınmanın temelini teşkil eden hususî tasarrufu zayıflatmak suretile kalkınmanın devam imkânını bozar [40].

[40] Walter W. Heller, adı geçen eser, s. 69.

Görülüyor ki, burada hem ekonomik hem sosyal görüş, enflasyonun mahzurları üzerinde mutabık bulunmaktadırlar. Binaenaleyh, kendisi ekonomik ve sosyal gayelerin tahakkuk vasıtalarından biri olan vergi politikasının, enflasyon tehlikesini bertaraf edecek şekilde inşa edilmesi lâzım gelmektedir.

5 — Heyeti umumiyesile müterakki bir vergi sisteminin tatbik olunması, kalkınmanın sosyal sınıflar bakımından ahenkli cereyan etmesinin en mühim şartlarından biridir. Bundan evvelki paragraflarda izah olunan prensiplere uygun vergi tedbirleri, aynı zamanda hem kalkınma faaliyetinin istilzam ettiği sermayenin teşekkülünde hem kalkınma dolayısıyla enflasyon yaratılmamasında geniş miksyasta müessir olur. Acaba bu tedbirler bir az daha ileri götürülerek mevcut gelir ve servet farklarının azaltılması yâni sosyal adaletin gerçekleşmesi gayesinde kullanılabilir mi? Diğer bir ifade ile, iktisaden az gelişmiş memleketlerde vergi politikasına malî ve iktisadî rolleri dışında sosyal bir fonksiyon gördürülebilir mi? Bu husus temin edilebildiği takdirde elbetteki kalkınma sosyal sınıfların karşılıklı durumları bakımından daha ahenkli bir şekilde başarılabilir.

Garp memleketlerinde vergi sistemi sosyal adalet gayesinde kullanılmakta ve bu sayede gelir ve servet farkları ehemmiyetli nisbetlerde azalmaktadır. Vergi sistemini böyle bir maksatla kullanmak için sınıflar arasında yük tevziini, vergi verme kabiliyetine göre teklif prensibinin yahut vergi adaletinin icab ettirdiğinden oldukça farklı bir tarzda yapmak icab eder [41]. Bu fark, düşük gelirlerde mükellefiyetin adalet icaplarını da aşan bir nisbette düşürülmesi, buna mukabil yüksek gelirlerde bu prensibin mümkün merete ihmal edilmesi ve vergi verme kabiliyetinin üstünde bir mükellefiyet tesis olunması şeklinde tezahür eder.

Profesör Heller'e göre, kapitalist memleketlerle mukayese edildiği takdirde az gelişmiş memleketlerde redistributive vergi politikası iktisadî bakımdan daha az mahzur taşımakta, buna mukabil daha geniş faydalar sağlamaktadır. Mukyeesenin iktisaden az gelişmiş memleketler lehine görünmesi, bir taraftan bu gelir ve servetlerin teşekkül ve sahipleri tarafından kullanılma tarzları, diğer ta-

[41] Vergide adalet ve vergi yoluyla sosyal adalet arasındaki fark için, İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Enstitüsünün yakında neşredilecek yılığında «Vergi ve Sosyal Siyaset» isimli etüdümüze bakıla.

raftan devlet hazinesine transfer edilen yüksek dilimlerinin ekonomik müessiriyeti ile ilgilidir [42].

Bundan evvel birkaç kere tekrar edildiği üzere iktisaden az gelişmiş memleketlerde servet ve gelir musavatsızlığı kapitalist memleketlerde olduğundan geniştir. Yüksek gelir ve servetlerin menşeinde iktisadî meşruiyet tesbiti de ekseriya çok zordur. Ayrıca, son senelerde tatbik edilen kalkınma politikalarında takip edilen yanlış usuller yüzünden bazı memleketlerde bu farkların daha da açıldığı — meselâ Türkiyede konjonktüre karşı nisbeten az hassas gelirlerin aleyhine olduğu gibi — söylenebilir. Bu vaziyet karşısında vergi sistemine gelir ve servetleri âdil esaslar dahilinde yeniden tevzi fonksiyonu vermek, iktisaden az gelişmiş memleketler için hakikaten âcil bir zaruret olarak kendini gösterebilir. Bununla beraber, bu memleketler bakımından bundan da ehemmiyetli bir mesele iktisadî kalkınmadır. Bu sebepten, vergi yoliyle sosyal adaleti gerçekleştirme vazifesini, iktisadî kalkınma politikasının müsaadesine bağlamak lâzımgelmektedir. Bu zaviyeden mütalâa edilince verginin redistributive karakteri ancak bir istikamette işliyebilir. Fihakika, gelir ve servetlerde istenilen tesviyeyi yapmak için yüksek gelir ve servetlerin yontulması kabul edilmekle beraber, bunun mukabilini teşkil eden düşük gelir ve servetlerin vergi yükünü tahfif tedbirlerine başvurulması tavsiye olunamaz. Düşük gelir ve servet sahiplerinin vergi yükünde yapılacak indirmelerin ilk neticesi bu sınıfların satınalma gücünün yükselmesi şeklinde tezahür edecektir. Halbuki bu sınıflar umumiyetle istihlâk temayülleri en kuvvetli olan sınıflardır. Satmalma güçlerindeki artış mecmu istihlâkin artmasına ve sermaye teraküm sür'atının yavaşlamasına sebep olur. Bilhassa bu neviden tedbirlere kalkınmanın ilk yıllarında yâni carî istihlâk malları istihsalinde henüz bu derece artış olmadığı bir zamanda başvurulduğu takdirde kalkınma büsbütün zorlaşmış olur.

Diğer taraftan, yüksek gelir ve servetlerin yontulması mevzuunda da fazla hayale kapılmamak gerekir. İktisaden az gelişmiş memleketlerde bu sınıfları garp memleketlerinde olduğu derecede teklif etmeğe imkân yoktur. Siyasî zorluklar dışında bu memleketlerde yüksek gelir ve servetlerin kolaylıkla saklanabildiği, maliye idaresinin redistributive vergi politikasının istediği mükemmeliyete sahip bulunmadığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Nihayet, iktisadî kalkınmanın en mühim vasıtalarından birini teşkil eden hususî

[42] Heller, adı geçen eser, s. 79-80.

teşebbüsün sert ve ağır bir vergi sistemi ile felce uğratılmaması da lâzımdır. Geri memleketlerde ağır vergilerin psikolojik akisleri ileri memleketlerde olduğuna nisbetle şiddetli olur.

Unutmamak lâzımdır ki gelir ve servet dağılışımdaki büyük adaletsizlik çok defa geri ekonomilerin bünyevî hususiyetlerinden doğmaktadır. Yani bu memleketler geniş servet ve gelir farkları dolayısıyla geri bulunmamakta fakat geri bir ekonomiye sahip oldukları için servet ve gelir dağılışı adaletsiz cereyan etmektedir. Bu itibarla, kalkınma yolunda ilerledikçe bu farkların azalmasına intizar etmek lâzımdır. Kalkınma vetiresinin zarurî kıldığı âmme masraflarının mühim kısmı «beşerî kapital» i arttıran ve büyük kitlelerin sa'y verimlerini inkişaf ettiren bir karakter taşımaktadır. Garp memleketlerinde de servet ve gelir dağılışındaki âdilâne tesviye, vergiden ziyade âmme masrafları ve sa'y veriminin bir taraf-tan bu masraflar diğer taraftan teknik terakki neticesinde mazhar olduğu inkişaf sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.

V

1 — Hususî teşebbüs ve ferdî mülkiyet prensibine sadık bir ekonomide ne bütün yatırımları devlete yaptırmak ne de, hususî şahıslara bırakılan yatırım nevelerini münhasıran bütçe kanalından beslemek mümkündür. Âmme ekonomisi sektörünün ve devlet kanalından finanse edilen hususî yatırımların ehemmiyeti ne olursa olsun, ekonomide geniş bir saha ferdlerin, karşılığım hususî sektörden tedarik edecekleri meblâğlarla temin edecekleri yatırımlara açık kalacaktır. Daha başlangıçta da belirtildiği gibi, esas itibarile âmme sektörüne bırakılmış olan faaliyetler yahut iktisadî kalkınmanın devlete düşen payı, kalkınma yolunda mesafe alındıkça azalmakta ve gittikçe hususî yatırımlara hem daha fazla ihtiyaç duyulmakta hem daha çok imkân açılmaktadır.

Diğer taraftan, âmme sektörü yatırımlarının en kesif olduğu devrede bile, millî gelirin istihlâke gitmeyen kısmının tamamı cebri tasarruf olarak vücut bulmamakta, ferdlerin elinde de bazı meblâğlar birikmekte, yâni ihtiyarî tasarruf büsbütün mefkut bulunmamaktadır. İktisaden az gelişmiş memleketlerde gelir ve servet vergilerinin her şeye rağmen mutedil kaldığı gözönünde bulundurulursa, bu memleketlerde ihtiyarî tasarruf zemininin mevcudiyeti daha kolaylıkla anlaşılır. Türkiyedeki gelir vergisi, yüksek gelirli mü-

kelleflere geniş tasarruf imkânları verecek kadar mutedildir. Kanunî nisbetlerin hemen hiç tahakkuk etmemesi, bu imkânı arttırmaktadır. Ayrıca, tasarruf zemini, bu kalkınma gerçekleştiği nisbette yapılacak vergi tahfifleriyle daha da genişler. Bununla beraber, ferdlerin elinde vergiden sonra da tasarrufa ayrılabilir meblâğlar kalması, bu meblâğların ne behemehal tasarruf edilmesini ne de tasarruf edilirse kalkınma politikası bakımından arzu edilen sahalara yatırılmasını zarurî olarak icap ettirir. Halbuki kalkınmanın muvaffakiyeti, ferdlerin bu tasarruf edilebilir meblâğlarını arzu edilir yatırımlara tevcih etmeğe oldukça bağlı bulunmaktadır.

İlk tehlike, zarurî ihtiyaç seviyesini aştığı için tasarruf edilebilir karakterde olan meblâğların başka nevi istihlâk maddelerine akmasıdır. Bu tehlikeyi, sırf vergi politikası bakımından mütalâa edildiği takdirde, lüks istihlâk maddelerinin ağır vergilere tâbi tutulması sayesinde hafifletmek mümkündür. Demek oluyor ki, bir kere ihtiyarî ferdî tasarrufu kolaylaştırmanın ilk çaresi, gelirin istimal sahalarını tahdid etmektir. Bu tedbirin muhtevası, iktisaden az gelişmiş memleketlerde vergi politikasının diğer gayelerine de uygun düştüğü için, daha evvel izah olunmuştur. Aynı şey, tasarruf edilen paranın arazi ve bina gibi sahalara akmasına mani olmak hususunda da söylenebilir. Fakat bütün bunlar nihayet menfi yâni muayyen meblâğların ya istihlâke gitmemesini yahut istihlâk edilmemekle beraber lüzumsuz yatırımlara akmamasını sağlayacak tedbirlerdir. Bundardan maada, arzu edilen yatırımları teşvik edecek vasıtalara yâni müsbet tedbirlere de başvurulabilir.

2 — Bu vasıtalarından tatbikatta en çok kullanılan, muayyen yatırım nevelerinden elde edilen kârların ya umumî tarifinin altında kalan nisbetlerle teklif olunması yahut büsbütün vergi dışı tutulmasıdır. Türkiyede bu usul hâlen ziraî gelirler için tatbik edilmektedir. Filhakika, birçok resmî demeçlerde, vergiden istisnanın ziraatte yatırımı teşvik için muhafaza edildiği ifade olunmuştur. Tam ve mutlak bir istisnanın yatırıma müsbet tesir icra etmemesi imkânsızdır. Bununla beraber, bunun çok pahalı bir usul olduğuna şüphe yoktur. Tanılan muafiyetle kaybedilen meblâğlar, aynı muafiyetin sebep olduğu yeni yatırımların kıymetinden ekseriya çok fazladır.

Diğer taraftan, bir sahaya tanılan kısmî veya tam bir vergi muaflığının, diğer sahalardaki mükelleflere de teşmili talepleri, iktisaden az gelişmiş memleketlerin tehlikeli arâzmdan birini teşkil

etmektedir. Halkı vergi imtiyazlarına alıştırmak çok tehlikelidir. Türkiyede bu tehlike çoktan beri kendisini hissettirmektedir. Ziraî gelirler için tesis edilmiş bulunan istisnânın kaldırılmaması, diğer bir çok meslek gruplarının da aynı imtiyazdan faydalanmağı sık sık istemelerine ve bunlardan bir kısmının — esnafın — arzularını gerçekleştirme imkânını bulur gibi görünmelerine sebebiyet vermiştir.

Kârın yatırımı teşvik maksadile tercihli tarifelere tâbi veya büsbütün vergi dışında tutulması, tasarruf yapanla yatırımda bulunan şahısların birbirine karıştırılmasından doğmaktadır. Hakikatte, tasarruf fiili ile yatırım fiili arasında tam intibak yalnız âmme sektöründe vardır. Hususî ekonomi sahasında ise, tasarruf sebebi ile yatırım sebebi zarurî olarak aynı olmadığı gibi bunları yapanların da aynı şahıslar olması icap etmemektedir. Bu itibarla, aslında yatırımı teşvik maksadına matuf bazı vergi imtiyazlarının, devletin yatırım potansiyelini azalttıktan maada enflasyonist temayülleri kuvvetlendirdiği de görülmektedir.

3 — İstenilen netice, bizzat yatırım vetiresi içinde işleyen usullerle daha emin şekilde istihsal olunabilir. Bu bakımdan otofinansman usulünden oldukça müessir bir tarzda istifade etmek mümkündür. Burada bahis mevzuu olan şey, işletmelerin tevzi etmeyecekleri kârlarını yatırıma tahsis ettikleri takdirde vergiden muaf tutmaktan ibarettir. Böyle bir usul işletmeleri, kârlarının mümkün mertebe büyük bir kısmını yatırıma tahsis etmeğe teşvik etmekte ve kârdan tevzi edilen payı azaltmaktadır. Netice itibarile yatırım faaliyeti hızlandırılmış ve hissedarlara daha az kâr tevzi edilmek, dolayisile satmalma güçlerinin tahdidi cihetine gidilmek suretile enflasyonist tazyik yavaşlatılmış olmaktadır.

İşletmelerin otofinansmana ayırdıkları kısım, esas itibarile sene sonunda husule gelen kârdan ayrılan muayyen bir meblâğdan ibarettir. Binaenaleyh, yıl sonunda kâr elde edilmediği veya hissedarlara dağıtılabilecek asgarî miktarı aşmadığı takdirde otofinansmana bir meblâğ ayırmağa imkân kalmaz. Bununla beraber, bu usul ekonomi politikasında varılmak istenilen gayeler bakımından faydalı telâkki edildiği takdirde devletin, otofinansmana ayrılmak şartile işletmelere daha başlangıçta munzam bir kâr marjı sağlaması mümkündür. Burada otofinansmanı mümkün kılan meblâğlar artık hissedarların kârları üzerinden değil fakat müstehliklerin gelirleri üzerinden temin edilmiş olmaktadır. Yâni tıpkı vergi yolile finans-

man metodunda olduğu gibi cebri bir tasarrufla karşı karşıya bulunmaktayız [43].

Otofinansman, muhtelif şekillerle çok defa itirazlara uğramış olmakla beraber, sanayileşme safhalarından hemen bütün memleketlerde kullanılmıştır. Mendès-France, yukarıda zikredilen makalesinde, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi serbest teşebbüsün hâkim olduğu yerlerde, Sovyet Rusya gibi komünist ve İngiltere gibi sosyalist plâncılık metodlarını kullanan ekonomilerde ve nihayet Fransa ve diğer Avrupa memleketlerinde sanayi yatırımlarının büyük bir kısmının bu metodla gerçekleştirildiğine dikkati çekmektedir.

İleri derecede sanayileşmiş memleketlerin gerek ilk sanayileşme devrelerinde gerek ikinci dünya harbinden sonraki yeniden cihazlanmalarında muvaffakiyetle kullandıkları bu usulden, iktisaden az gelişmiş memleketler çok müessir şekilde faydalanabilirler [44]. Bu memleketlerde sermaye piyasası ya mevcut değildir, yahut müteşebbislerin kolaylıkla sermaye tedarikine imkân vermiyecek derecede zayıftır. Ayrıca, otofinansmana başvurulacak yerde işletmelerin bütün kârları tevzi edildiği takdirde bu kârların tasarrufa ayrılması çok şüphelidir. Gerçi iktisaden az gelişmiş memleketlerde işletme kârlarının büyük bir kısmı yüksek gelirli yâni tasarruf meyli nisbeten kuvvetli kimselere akmaktadır. Fakat bu tasarrufların umumiyetle müstahsil olmayan yatırımlara tahsis edildiği yukarıda tebarüz ettirilmıştır. Böylece, otofinansmana müsaade edilmek suretile başka türlü tahakkukuna imkân olmayan yatırımların yapılması temin edilmiş olur. Maamafih bu usulü dikkatli bir şekilde kullanmak ve takip edilen iktisadî gayeye faydaları muhakkak bulunmayan yatırım nevelerinin bundan istifade etmelerine mâni olmak icab eder [45].

Türkiyede vergi mevzuatı otofinansmana hiçbir şekilde imkân vermemektedir. İşletmeler, kârlarının hepsini tevzi etmek veya bir kısmını yatırıma ayırmak bakımından aynı vergi hükümlerine tâbidirler. Bu vaziyetin, Türkiyede sanayi müesseselerinin ikinci dünya harbi başlarından beri elde ettikleri çok büyük kârları geniş mikyasta israf etmelerinde az çok müessir olduğu söylenebilir. Halbuki

[43] Mendès-France, *Epargne Volontaire et Epargne Forcée*, R.S.L.F. 1953/2, s. 202-213.

[44] *Travaux de l'Institut ... Rapport Général*, adı geçen eser, s. 18.

[45] Mendès-France, adı geçen eser, s. 211 ve *Travaux de l'Institut ... Rapport Général*, s. 18.

böyle bir tedbir Türkiyede kolaylıkla tatbik edilebilir. Filahkika, daha evvel belirtildiği gibi memleketimizde ticarî kazançlar gibi sınaî kazançların da büyük kısmı vergiden kaçırılmaktadır. Otofinsmana imkân verildiği takdirde vergiden zaten kaçırılan meblâğların kısmen olsun faydalı yatırımlara akması temin edilmiş olacaktır. Bu arada şunu da belirtelim ki, Türkiyede âmme sektörüne dahil iktisadî müesseseler için de otofinansman imkânı tanınmamıştır.

5 — Kaçakçılık hali bir tarafa bırakıldığı takdirde, otofinansman mahiyeti itibarile vergi vâridatından mutlak bir fedakârlığı tazammun eder. Buna mukabil, hazine için mutlak bir varidat kaybı yerine bir kısım varidatın ileriye taliki neticesi veren bir diğer usulle de hususî yatırımların teşviki imkân dahilindedir. Bu usul, amortismanın sür'atlandırılması usulüdür. Sür'atlandırma, vergi borcundan yapılacak indirim nisbeti bakımından bahis mevzuudur. Diğer bir ifade ile, gelir vergisi matrahı hesaplanırken, yatırımın sâbit değerlerinin bir yılda «fizik bakımından» değil, fakat «teknik bakımdan» yıpranabilecek kısmının indirilmesine müsaade olunduğu takdirde, yatırımın nisbeten daha kısa bir zamanda itfası temin edilmiş olur. Böyle bir vaziyet kurulmuş müesseselerin teknik bakımdan daima daha mükemmel bir şekilde cihazlanmalarını kolaylaştırabileceği gibi, yeni yatırımları da kolaylaştırabilir. Bu usulde hazine herhangi bir vâridat kaybına da uğramamaktadır. Zira, itfa edilecek meblâğ daima aynı kalmakta, yalnız yıllara tevzii daha kısa bir devreye göre ayarlanmaktadır. Binaenaleyh, hazine ilk yıllarda uğradığı kaybı müteakip senelerde telâfi eder. Memleketimizde vergi bakımından kabul edilmiş olan amortisman nisbetleri oldukça düşüktür. Hattâ bu nisbetlerin çok defa fizik yıpranma payına bile tekabül etmedikleri görülmektedir. Umumiyetle «fizik bakımdan işler» bir halde bulunmasına rağmen «teknik bakımdan eskimiş» sayılan tesislerin ise, bu nisbetlere göre zamanında tecdidine imkân bulunmamaktadır. Bu yüzden bir çok müesseselerin, bir taraftan vergi mevzuatına diğer taraftan hakikî ihtiyaçlarına göre ayrı ayrı olmak üzere iki amortisman hesabı tuttukları görülmektedir. Türkiyede para vâhidi değerinin muntazam bir surette düşmesi, amortisman plânlarının uzun bir devreye göre hesaplanmasını tehlikeli kılmaktadır. Amortisman nisbetlerinin Türk vergi mevzuatında düşük tesbit edilmiş olması, iktisaden az gelişmiş memleketlerde istenilenin tam aksine olarak, yatırım faaliyeti üzerinde menfi tesir icra etmektedir.